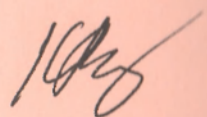

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ВИЩОЇ ОСВІТИ

КОВАЛЬ ВАЛЕНТИНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 371.134:811.162.2(07)

ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ-ФІЛОЛОГІВ У ВИЩИХ
ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

13.00.04 – теорія та методика професійної освіти

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

КИЇВ – 2014

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини.

Науковий консультант – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України
ПОБІРЧЕНКО НАТАЛІЯ СЕМЕНІВНА,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини, ректор.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
СОКОЛОВА ІРИНА ВОЛОДИМИРІВНА,
Маріупольський державний університет,
декан факультету іноземних мов;

доктор педагогічних наук, професор
МАРТИНЕНКО СВІТЛАНА МИКОЛАЇВНА,
Педагогічний інститут Київського університету
імені Бориса Грінченка, завідувач кафедри
початкової освіти та методик гуманітарних
дисциплін;

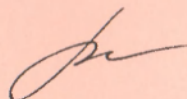
доктор педагогічних наук, доцент
ЖУРАВСЬКА НІНА СТАНІСЛАВІВНА,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України, професор
кафедри методики навчання та управління
навчальними закладами.

Захист відбудеться 17 жовтня 2013 р. об 11-00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.456.02 в Інституті вищої освіти НАПН України за адресою: м. Київ, вул. Багача, 9, 9-й поверх, зала засідань.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту вищої освіти НАПН України (01014, м. Київ, вул. Багача, 9).

Автореферат розіслано 12 вересня 2013 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г. В. Лесик

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Модернізація системи освіти України, входження її в європейський освітній простір, активізація інноваційних процесів, впровадження різноманітних нововведень у практику функціонування вищої школи проєктують підготовку вчителів нового типу, яка стає найважливішою умовою відродження всієї вітчизняної культури, її інтеграції в європейське співтовариство. Проблема підготовки педагогічних кадрів вимагає наукового переосмислення системи цінностей, формування професійно значущих якостей, актуалізує пошук оптимальних форм цього процесу в період навчання у вищому навчальному закладі.

Закон України «Про мови в Українській РСР» (1989), Національна доктрина розвитку освіти в Україні (2002), Державна програма розвитку і функціонування української мови на 2004–2010 роки, Навчально-виховна концепція вивчення української (державної) мови (1994), Концепція державної мовної політики в Україні (2010), проєкт Закону «Про мови в Україні» (2010) та Концепції мовної освіти (2011), Закон України «Про засади державної мовної політики» (2012), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013) визначають важливі стратегічні напрями, завдяки яким змінюється підхід до професійної підготовки вчителів-філологів, спрямований на становлення й розвиток національно-мовної особистості, яка має вільно володіти нормами усної і писемної форм літературної мови, цілеспрямовано і майстерно використовувати мовні засоби в різних мовленнєвих ситуаціях, дотримуючись комунікативного кодексу.

Упродовж останніх років предметом уваги дослідників є проблема, пов'язана з компетентнісним підходом в освіті, професійною компетентністю і формуванням професійних компетенцій фахівців різного профілю, особливостями впровадження компетентнісного підходу (Н. Бібік, Л. Ващенко, Н. Голуб, І. Єрмаков, В. Кремень, С. Калашнікова, В. Луговий, О. Овчарук, Н. Побірченко, О. Пометун, О. Ситник, М. Степко, Ж. Таланова та ін.), розвитком компетентнісно орієнтованого навчання (В. Бадер, З. Бакум, О. Біляєв, І. Зимня, А. Маркова, В. Мельничайко, Дж. Равен, І. Хом'як, А. Хуторський, Г. Шелехова), вивченням структури та змісту професійної компетентності викладачів (Т. Браже, В. Введенський, Н. Дем'яненко, Н. Журавська, І. Зарубінська, І. Зязюн, В. Коцур, І. Кривонос, Н. Кузьміна, В. Майборода, С. Мартиненко, Л. Мітіна, В. Нестєров, О. Пахомова, І. Підласий, Н. Остапенко, О. Семенов, І. Соколова тощо). Науковцями доведено, що компетентнісний підхід передбачає глибокі системні перетворення в освітньому процесі педагогічного вищого навчального закладу, що стосуються викладання змісту дисциплін, оцінювання знань, освітніх технологій, зв'язку вищої освіти з іншими рівнями професійної освіти.

Теоретичні засади компетентнісного підходу в освіті та викладанні рідної мови, осмислення цього процесу крізь призму педагогічної діяльності розглядалися А. Богуш, Ф. Буслаєвим, М. Вашуленком, О. Г'орошкіною, В. Дороз, С. Єрмоленко, С. Караманом, Я. Кодлюк, Г. Онкович, Т. Симоненко, О. Сухомлинською, В. Теслюк, С. Трубачовою та ін.

Складові професійної компетентності вчителів української мови і літератури представлено у дослідженнях сучасних українських лінгвістів та лінгводидактів (Н. Голуб, Т. Донченко, О. Драгайцева, В. Дроздова, Л. Мацько, А. Нікітіна, Н. Остапенко, Л. Паламар, М. Пентиліук, О. Семенов, О. Тищенко тощо).

У процесі вивчення наукової літератури, моніторингу досліджень процесів формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів у вищих навчальних закладах виявлено ряд істотних суперечностей між:

- вимогами, що висуваються до компетентності майбутніх вчителів-філологів на сучасному етапі інтеграції України в європейський освітній простір, і якістю їх професійної підготовки у вищому педагогічному закладі, показником якої виступає сформована професійна компетентність;
- потребою сучасної школи в учителях, які мають професійну компетентність, і недостатньою розробленістю концептуальних засад підготовки вчителів-філологів у контексті компетентнісного підходу;
- необхідністю дотримання наступності у процесі професійного становлення студентів у системі безперервної освіти та нерозробленістю системи формування професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів.

Важливість формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів у вищих педагогічних навчальних закладах, потреба та неповною мірою розробленість відповідної проблеми у теорії й практиці зумовили вибір теми дослідження – **«Теоретичні і методичні засади формування професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів у вищих педагогічних навчальних закладах»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт Уманського державного педагогічного університету «Формування компетентного вчителя в умовах освітнього середовища педагогічного вищого навчального закладу» (0111U007536).

Тему затверджено вченою радою Уманського державного педагогічного університету (протокол від 17 травня 2011 р., № 9), узгоджено на засіданні бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол від 14 червня 2011 р., № 6).

Мета і завдання дослідження. *Мета дослідження* полягає в теоретико-методичному обґрунтуванні структури професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів, розробці й експериментальній перевірці методики її формування та впровадження у навчально-виховний процес вищих педагогічних навчальних закладів.

Для реалізації мети поставлено такі *завдання*:

- проаналізувати ступінь розробленості досліджуваної проблеми у науковій літературі та освітньо-виховній практиці;
- уточнити сутність понять «професійна компетентність», «загальнопрофесійні та загальнонавчальні компетентності», «предметні компетентності», «професійні стандарти», «ключові компетенції» та «формування професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів»;

- охарактеризувати структуру та компоненти професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів;
- здійснити діагностику сформованості професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів;
- розробити методику формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів;
- удосконалити та впровадити в навчально-виховний процес вищих педагогічних закладів навчально-методичне забезпечення з метою підвищення ефективності процесу формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів;
- експериментально перевірити ефективність упровадження в навчально-виховний процес методики формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів.

Об'єкт дослідження – професійна підготовка майбутніх учителів-філологів у вищих педагогічних навчальних закладах.

Предмет дослідження – теоретичні та методичні засади формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів.

Методи дослідження. Відповідно до мети та для вирішення завдань використано такі теоретичні й емпіричні методи:

– *аналіз, синтез, порівняння та узагальнення* – для вивчення філософської, психолого-педагогічної наукової та навчально-методичної літератури з проблеми дослідження; систематизації даних про історичний та онтогенетичний розвиток компетентнісного підходу у мовній освіті, визначення ступеня його наукової розробки, напрямів розвитку педагогічних ідей у цій галузі, методологічних засад досліджуваної проблеми, вивчення вітчизняного і зарубіжного досвіду в обґрунтуванні процесу формування у студентів професійної компетентності, розроблення методики формування професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів;

– *моделювання та проектування* – для розкриття змісту, педагогічних умов, структурних компонентів моделі та здійснення відповідної процедури формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів, освітньо-кваліфікаційних характеристик бакалавра, спеціаліста, магістра, навчальної документації (навчальні плани, навчальні та робочі програми, навчально-методичні комплекси з дисциплін філологічного спрямування); формулювання висновків та рекомендацій;

– *діагностування*: (спостереження, бесіда, емпатичне слухання, тестування, вивчення результатів діяльності студентів) – для процесу формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів; для отримання первинного аналітичного матеріалу та дослідження рівнів сформованості професійної компетентності майбутніх учителів-філологів; динаміки зміни окремих структурних компонентів та визначення їх вагових коефіцієнтів у загальній структурі професійної компетентності;

– *педагогічний експеримент* – для перевірки ефективності застосування методики формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів; визначення кількісних і якісних показників сформованості професійної компетентності та динаміки її зміни на кожному етапі дослідження;

– *математичні* (ранжування, реєстрування), *статистичні* (застосування критерію Пірсона) – для здійснення перевірки ефективності впровадження в навчально-виховний процес вищих педагогічних закладів методики формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів;

– *графічні* – для наочної ілюстрації та порівняння результатів експериментальної роботи у графічному зображенні та табличному вираженні.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що *вперше*:

– розроблено структуру професійної компетентності майбутніх учителів-філологів, до якої входять компетентності, що поєднують ключові компетенції: предметно-фахова компетентність (інформаційна, лінгводидактична, мовленнєва, лінгвокраїнознавча, літературознавча компетенції); особистісно-комунікативна (світоглядно-ціннісна, соціальна (соціокультурна), особистісна, інтелектуальна, комунікативна, життєва, спеціальна (рефлексивна) компетенції); діяльнісно-технологічна (проектувальна, дослідницько-пошукова, методична, інтерактивна, технологічна компетенції) та компоненти: когнітивно-творчий, мотиваційно-ціннісний, діяльнісно-практичний; рівні: високий, середній, низький;

– обґрунтовано методику формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів на основі вдосконалення змісту фахових дисциплін у процесі їх професійної підготовки, що включає аспекти навчання (формування інтелектуальної, інформаційної, когнітивної, лінгводидактичної, мовної, іншомовної, мовленнєвої, лінгвокраїнознавчої, літературознавчої, методичної, інтерактивної компетенцій), виховання (формування світоглядно-ціннісної, соціальної (соціокультурної) життєвої компетенцій), пошуково-дослідницьку (формування дослідницько-пошукової, спеціальної (рефлексивної) компетенцій) та наукову (формування комунікативної, особистісно-мотиваційної, технологічної компетенцій) діяльність; добору ефективних форм і методів (проблемна лекція, лекція прес-конференція, евристична бесіда, дискусія, діалог, дебати, «мікрофон», «незакінчені речення», «мозковий штурм», відкритий форум, семінар, ділова гра, аналіз ситуації, тренінг, портфоліо, педагогічне проектування, а також методи контролю та оцінки якості знань; семінарські, практичні, лабораторні та індивідуальні заняття, навчальна та виробнича практики, науково-дослідна робота (залучення до роботи у науково-дослідних лабораторіях, центрах, науково-практичних конференціях, майстер-класах); масові, групові (гурткові) та індивідуальні форми позанавчальної роботи); упровадження комплексу оптимальних засобів (інтерактивна дошка, комп'ютерні мережі, аудіовізуальні технічні, друковані мультимедійні та текстові засоби) та інтерактивних технологій (адаптивні, особистісно зорієнтовані, інформаційно-комунікаційні, проектні, компетентісно орієнтовані технології, ігрові технології професійного вдосконалення, технологія портфоліо);

– удосконалено традиційні зміст, форми (аудиторні, позааудиторні, пошуково-дослідницькі і творчі), методи (аналогія, спостереження, експеримент, моделювання, бесіда, інтерв'ю, вивчення результатів діяльності, тестування), прийоми (пояснення, зіставлення, аналіз, узагальнення, систематизація знань), засоби (підручники, посібники, практикуми, методичні вказівки, словники, довідники, спеціальну

літературу, моделі, таблиці, плакати, діаграми, графіки, фотоальбоми, відео матеріали) навчально-виховного процесу формування професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів; уточнено сутність понять «професійна компетентність», «загальнопрофесійні та загальнонавчальні компетентності», «предметні компетентності», «професійні стандарти», «ключові компетенції» та «формування професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів»;

подальшого розвитку набули:

- основні положення фахової підготовки майбутніх учителів-філологів, що стосуються використання ефективних форм і методів організації процесу формування професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів;

- методика формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів, основою якої є впровадження інтерактивних технологій навчання у її процес.

Практичне значення одержаних результатів полягає в їх готовності до впровадження в навчально-виховний процес вищих педагогічних навчальних закладів, розробці авторських навчальних програм, навчально-методичних і науково-методичних посібників, спрямованих на формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів та реалізацію навчально-методичного забезпечення:

- навчальні програми з дисциплін «Практичний курс української мови», «Сучасна українська літературна мова», «Методика навчання української мови», «Стилістика української мови», «Українська діалектологія», «Мовні розбори», «Шкільний курс української мови», «Проблеми професійної підготовки студентів-філологів»;

- посібники для студентів та викладачів вищих педагогічних навчальних закладів, учителів та учнів загальноосвітніх шкіл: «Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика і фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія», «Методика навчання української мови у загальноосвітніх навчальних закладах», «Сучасна українська літературна мова. Синтаксис», «Фонетика, фонологія, графіка, орфографія сучасної української літературної мови», «Сучасна українська літературна мова. Синтаксис : курс лекцій», «Сучасна українська літературна мова (лексикологія, фразеологія, морфеміка, словотвір, імєнник)», «Мовні розбори», «Практичний курс української мови», «Практикум з української мови», «Педагогічна практика студентів-філологів», «Робочий зошит з морфології сучасної української літературної мови. Частина I», «Робочий зошит з морфології сучасної української літературної мови. Частина II», «Шкільний курс української мови», «Лінгвістика тексту й основи лінгвоаналізу», «Стилістика української мови. Практикум», «Стилістика української мови»;

- методичні рекомендації до фольклорної, діалектологічної, етнографічної, педагогічної практики з фахових методик та навчальної педагогічної практики: «Методика викладання народознавства. Фольклорна практика», «Методика українознавчих досліджень: експедиційний вимір», «Діалектологічна практика», «Педагогічна практика студентів-філологів», «Наукова робота з української мови»;

- електронні комплекси навчально-методичного забезпечення дисциплін для студентів та викладачів вищих педагогічних навчальних закладів: «Практичний курс української мови», «Сучасна українська літературна мова», «Методика навчання

української мови», «Стилістика української мови», «Українська діалектологія», «Мовні розбори», «Шкільний курс української мови», «Проблеми професійної підготовки студентів-філологів», «Історія української літератури».

Отримані матеріали у процесі дослідження доцільно застосовувати в системі роботи закладів підвищення кваліфікації керівних кадрів, в обласних інститутах післядипломної педагогічної освіти, в навчально-виховному процесі вищих педагогічних закладів при викладанні навчальних дисциплін філологічного спрямування, спецкурсів і спецсемініарів з проблем компетентнісного підходу у філологічній освіті та організації науково-пошукової роботи студентів; у процесі подальшого розвитку стратегій формування професійної компетентності в період реформування освітньої системи України, у наступних дослідженнях з теорії та методики професійної освіти, філософії освіти.

Результати дисертаційного дослідження впроваджено в практику роботи Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського (довідка від 15 квітня 2013 р., № 06/05), Кіровоградського державного педагогічного університету імені В. Винниченка (довідка від 18 квітня 2013 р., № 514), Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Г. Сковороди (довідка від 19 квітня 2013 р., № 524), Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Ушинського (довідка від 19 квітня 2013 р., № 755), Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка від 22 квітня 2013 р., № 453/13).

Особистий внесок здобувача. У публікаціях, підготовлених зі співавторами, внесок здобувача полягає: у [1] – обґрунтуванні теоретичних і методологічних засад формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів; у [15] – визначенні основних структурних компонентів професійно-методичної підготовки вчителя-словесника; у [17] – систематизації опису фахових педагогічних практик студентів-філологів та розробленні детальної програми практики з фахових методик, педагогічних практик (ОКР «бакалавр», «спеціаліст», «магістр»); у [13] – обґрунтуванні загальнонаукових засад текстової лінгвістики, висвітленні основних понять і категорій лінгвоаналізу тексту, мистецтв та прийомів розвитку текстознавчих умінь і навичок; у [22] – викладі основних відомостей про фонетичну систему сучасної української літературної мови, артикуляційно-акустичну характеристику звуків, модифікацію фонем, особливості складу і наголосу, про передачу звуків на письмі та правила написання слів; у [53] – розробці рекомендацій щодо вироблення практичних умінь і навичок спостерігати, аналізувати і класифікувати мовні явища, набуття та вдосконалення навичок фонетико-орфографічного аналізу слів, текстів; у [58] – висвітленні основних теоретичних положень розділу «Синтаксис», включаючи основи української пунктуації, у розробці системи вправ, спрямованих на формування синтаксичних умінь та навичок студентів-філологів; у [56] – презентації схем лексико-фразеологічного та морфемно-словотвірного аналізу та зразків їх виконання, у визначенні поданих у словнику основних понять з розділів «Лексикологія. Фразеологія» та «Морфеміка. Словотвір»; у [49] – підготовці завдань для практичних і лабораторних занять відповідного курсу, укладенні комплексу схем різних видів аналізу слова і тексту; у [48; 54] – систематизації

орфографічних, орфоепічних та пунктуаційних правил, окрім того, розглядаються особливості відмінювання і правопису змінюваних частин мови; у [45; 50] – розробленні завдань до семінарських занять із курсу «Морфологія сучасної української мови», системи вправ для практичного засвоєння навчально-теоретичного матеріалу дисципліни; у [46] – удосконаленні загальнокультурного та соціокультурного підходів до вивчення української мови, чим забезпечено посилення уваги до професійної підготовки учителів-словесників; у [57] – підготовці вправ і завдань до розділів «Основні поняття стилістики», «Фоностилістика», «Лексичні засоби стилістики», «Фразеологічна стилістика»; у [55] – викладенні основних теоретичних положень функціональної стилістики, наведенні зразків текстів різностильової приналежності, алгоритму схеми лінгвістичного аналізу тексту.

Апробація результатів дисертації. Основні положення й результати дисертаційного дослідження обговорено на засіданнях кафедри загальної педагогіки, педагогіки вищої школи та управління, української мови та методики її навчання і науково-дослідної лабораторії педагогічної компетентності Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, оприлюднено на науково-практичних конференціях та науково-методичних семінарах різних рівнів:

– міжнародних: «Мова у слов'янському культурному просторі» (Умань, 2002); «Українська термінологія і сучасність» (Умань, 2007); «Якість вищої мовної освіти: шляхи вдосконалення організації і проведення педагогічної практики студентів-філологів» (Горлівка, 2007); «Гуманізм та освіта» (Вінниця, 2008); «Викладання мов у вищих навчальних закладах на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки» (Харків, 2009); «Теоретико-методичні засади моделювання навчально-виховних систем у педагогічних закладах освіти» (Полтава, 2009); «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології» (Тернопіль, 2009); «Розвиток словникового складу та граматичного ладу української мови у зв'язку з демократизаційними та глобалізаційними процесами» (Рівне, 2009); «Розбудова освіти для суспільства знань: мова, полікультурність, особистість» (Умань, 2010); «Мова і мовний потенціал особистості в поліетнічному середовищі» (Мелітополь, 2010); «Якість вищої мовної освіти: шляхи вдосконалення організації і проведення педагогічної практики майбутніх вчителів-філологів» (Горлівка, 2010); «Тенденції розвитку вищої освіти в Україні: Європейський вектор» (Ялта, 2011); «Розвиток освітніх систем у глобальному вимірі: тенденції і прогнози» (Умань, 2011); «Динамічні процеси в лексиці та граматиці слов'янських мов» (Умань, 2011); «Сучасні тенденції розвитку освіти в Україні та за кордоном» (Горлівка, 2011); «На шляху до науки XXI століття» (Кіровоград, 2011); «Ціннісні пріоритети освіти: виклики XXI століття» (Луганськ, 2011); «Актуальні проблеми прикладної лінгвістики» (Умань, 2012); «Сучасні тенденції використання дидактичних ідей Яна Амоса Коменського» (Умань, 2012); «Мова у слов'янському культурному просторі» (Умань, 2012); «Міждисциплінарність як методологія гуманітарних наук: мова, освіта, культура» (Умань, 2012); «Динамічні процеси в лексиці та граматиці слов'янських мов» (Умань, 2012); «Актуальні питання теорії і практики неперервної ступеневої підготовки фахівців у системі вищої освіти» (Тернопіль, 2012); «Знання. Освіта. Освіченість» (Вінниця, 2012);

«Проблеми становлення майбутнього фахівця в умовах сучасного освітнього простору» (Кіровоград, 2013); «Дидактика Яна Амоса Коменського : від минулого до сьогодення» (Умань, 2013); «Мова і культура» (Київ, 2013);

– *всеукраїнських*: «Підготовка вчителя до впровадження нових технологій навчання у малокомплектній початковій школі» (Умань, 2004); «Підготовка педагогічних кадрів у вищих навчальних закладах у контексті процесів глобалізації» (Умань, 2005); «Семасіологія: сучасні парадигми дослідження» (Умань, 2005); «Діалектне суміжжя як об'єкт мовознавчих досліджень» (Умань, 2007); «Професійна підготовка вчителя-словесника в умовах кредитно-модульної системи навчання» (Умань, 2008); «Українська культуромовна особистість учителя: реалії та перспективи» (Глухів, 2008); «Використання інтерактивних методів при викладанні мови та літератури у середніх та вищих навчальних закладах» (Євпаторія, 2009); «Науково-дослідна робота студентів у системі професійної підготовки фахівців» (Харків, 2010); «Українська лінгводидактика: минуле і сучасне» (Львів, 2010); «Сучасні технології розвитку професійної майстерності майбутніх учителів» (Умань, 2010); «Дослідження молодих учених у контексті розвитку сучасної науки» (Київ, 2011), «Лінгвістика. Комунікація. Освіта.» (Луганськ 2011), «Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки фахівців за соціономічним профілем» (Хмельницький, 2011), «Християнські цінності в системі освіти: теорія, традиції, практика» (Умань, 2012); «Сучасні технології розвитку професійної майстерності майбутніх учителів» (Умань, 2012), «Наукова спадщина професора Олійника Івана Степановича в сучасному контексті» (Запоріжжя, 2012); «М. П. Стельмах і сучасність» (Хмельницький, 2012); «Формування професіоналізму фахівця в системі безперервної освіти» (Переяслав-Хмельницький, 2012); «Реалізація компетентнісного підходу в системі професійної підготовки педагога» (Євпаторія, 2012); «Павло Тичина – поет, перекладач, педагог, фольклорист, громадський діяч» (Умань, 2012); «Практична підготовка педагогічних кадрів у вищій школі в умовах інтеграції України в європейський освітній простір: стан та перспективи» (Переяслав-Хмельницький, 2012); «Актуальні проблеми підготовки сучасного вчителя» (Умань, 2012); «Інноваційні стратегії сучасного уроку української мови та літератури» (Умань, 2013); «Проблеми освітнього і наукового континентів професійної підготовки вчителів-філологів» (Глухів, 2013); «Актуальні проблеми підготовки майбутніх учителів» (Умань, 2013);

– *семінарах*: «Лексика в синхронії і діяхронії» (Умань, 2004); «Формування професійної компетентності майбутніх учителів-словесників у процесі неперервної педагогічної освіти» (Глухів, 2008); «Методичні засади професійної підготовки майбутнього вчителя-словесника у ВНЗ» (Умань, 2009); «Формування готовності викладача вищого навчального закладу до професійної діяльності» (Умань, 2010); «Актуальні проблеми української діалектології й історії мови» (Черкаси, 2010); «Іншомовна освіта як засіб міжкультурного взаєморозуміння націй і народів» (Умань, 2011); «Актуальні проблеми лінгвістики в контексті міжкультурної комунікації» (Умань, 2011); «Творчий портрет учителя української мови та літератури» (Умань, 2011); «Українська мова у просторі і часі» (Умань, 2011); «Методичні засади формування фахової компетентності майбутніх учителів філологічних спеціальностей у ВНЗ»

(Умань, 2011); «Методичні орієнтири щодо використання тестових технологій у процесі фахової підготовки філологів» (Умань, 2011); «Онтологічні концепції мови» (Умань, 2012); «Філософія мови: тенденції розвитку» (Умань, 2012); «Функціонування мовних одиниць: синхронні та діахронні особливості» (Умань, 2012); «Спадщина Тараса Шевченка в контексті сучасного літературознавства та шкільного курсу літератури» (Умань, 2012); «Компетентний педагог – потреба сьогодення» (Умань, 2012); «Сучасні наукові дослідження у галузі професійної педагогічної освіти» (Умань, 2012); «Напрями сучасних науково-методичних досліджень: здобутки та перспективи» (Умань, 2012); «Тendenції розвитку шкільної іншомовної освіти» (Умань, 2013); «Формування компетентного фахівця в умовах освітнього середовища вищого навчального закладу» (Умань, 2013); «Риторична освіта молоді: сучасні оцінки і проєкції на майбутнє» (Умань, 2013); «Слов'янська філологія: історія, сьогодення, перспективи» (Умань, 2013); «Проблеми сучасної лінгвістики та лінгводидактики» (Умань, 2013);

– педагогічних читаннях: Восьмих міжнародних Захаренківських педагогічних читаннях «Формування особистості людини в закладах освіти» (Черкаси, 2011), III Міжнародні педагогічні читання на пошану член-кореспондента НАПН України, доктора педагогічних наук, професора Богдана Ступарика «Українська педагогічна наука у контексті сучасних цивілізаційних процесів» (Прикарпаття, 2011).

Публікації. Основні результати дослідження опубліковано в 58 наукових працях, зокрема: 1 монографія; 22 статті у наукових фахових виданнях України; 4 статті у іноземних фахових наукових виданнях; 13 у збірниках матеріалів і тез науково-практичних конференцій; 16 навчально-методичних посібників, 2 методичні рекомендації. Загальний обсяг публікацій 102 друк. арк.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до розділів, загальних висновків, семи додатків, списку використаних джерел (657 найменувань, із них – 14 іноземними мовами). Повний обсяг роботи становить 623 сторінки, основний зміст – 425 сторінок. Робота проілюстрована 26 рисунками та 30 таблицями.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність і доцільність теми дослідження, розкрито зв'язок дисертаційної роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження, висвітлено наукову новизну, практичне значення отриманих результатів; представлено дані про апробацію й упровадження, структуру й обсяг дисертації.

У **першому розділі** – «Теоретико-методологічні засади дослідження проблеми формування професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів» – здійснено аналіз вітчизняної і зарубіжної педагогічної, психологічної і навчально-методичної літератури; з'ясовано ступінь розробленості досліджуваної проблеми; конкретизовано термінологічний апарат; визначено основні напрями дослідження; методологічні засади дослідження проблеми формування професійної

компетентності майбутніх учителів-філологів та проведено ретроспективний аналіз становлення професійної компетентності учителя-філолога.

На основі системного аналізу літературних джерел з'ясовано, що увагу дослідників привертає проблема ставлення людини до свого розвитку на етапі професійного становлення, зокрема й вчителів-філологів, які покликані забезпечити формування інтелекту школярів, їх національної свідомості, прилучати до цінностей української та світової культури, наповнювати їх потенціалом усної народної творчості й художньої літератури, стимулювати прагнення до саморозвитку та самовдосконалення, виховувати генерацію активних, діяльних, національно свідомих громадян.

Особливу увагу у дослідженнях (В. Андрущенко, Є. Барбіна, Н. Батечко, В. Бондар, О. Бондаренко, Ф. Гоноволін, Н. Гузій, І. Зязюн, С. Калашнікова, К. Корсак, В. Кремень, Н. Кузьміна, М. Левшин, Л. Лук'янова, В. Майборода, В. Манько, А. Маркова, Н. Ничкало, В. Радкевич, В. Семиченко, С. Сисоєва, В. Сластьонін, М. Степко, А. Щербаків) зосереджено на проблемі неперервної вищої педагогічної освіти, формування педагогічної майстерності, професіоналізму, підготовки вчителів до педагогічної творчості та впровадження педагогічних технологій, системному аналізі педагогічного процесу у вищій школі, різнорівневої і ступеневої підготовки фахівців, теоретико-методологічних засадах особистісно зорієнтованої підготовки педагогів, формуванні фахівців певної галузі, оволодінні ними певним родом занять, професією.

Наголошується, що вимоги до професійно-педагогічної підготовки майбутніх вчителів не ставилися, важливим залишається їх відповідність рівню інформаційного, соціокультурного й технологічного розвитку суспільства, ідеологічним орієнтирам та сучасним інтеграційним тенденціям, що передбачає новий підхід до формування професійної компетентності майбутніх вчителів.

Загальні питання формування компетентнісного підходу, сутність цього поняття в системі вищої та загальної середньої освіти, проблеми модернізації освіти на основі компетентнісного підходу, шляхи та умови формування компетентностей, різні типи компетенцій, їх роль та функції, методологічну основу забезпечення цілей, змісту і якості вищої освіти на основі компетентнісного підходу розкрито у працях українських та російських науковців (В. Андруханова, В. Байденко, Н. Бібік, К. Білова, Б. Болотов, В. Введенський, А. Вербицький, Т. Волобуєва, Г. Гавришак, М. Гончарова-Горянська, О. Драгайцев, І. Єрмаков, І. Зимня, Е. Зеєр, Г. Ібрагімов, Д. Іванов, В. Краєвський, В. Ландшеєр, О. Лебедєв, М. Лук'янова, В. Луговий, Л. Мединська, О. Овчарук, Л. Парашенко, О. Пошетун, Дж. Равен, І. Родигіна, А. Савенков, О. Савченко, Г. Селевко, О. Семенов, О. Ситник, Ю. Татур, Г. Терешук, А. Хуторський, Р. Чернишова, М. Чошанов, С. Шишов). Аналіз їх праць дозволяє стверджувати про те, що у вищій освіті ще неповністю обґрунтовано компетентнісний підхід, сьогодні здійснюється активний пошук оптимального набору компетентностей, а проблеми сучасної вищої освіти у контексті компетентнісного підходу спонукають вітчизняних вчених до модернізації української вищої освіти.

Науковці зазначають, що компетентнісний підхід у сучасній освіті повинен забезпечити вищий рівень професійної компетентності майбутніх вчителів, який

репрезентується сформованістю у студентів поняття «компетентність» як єдності, де науково зорієнтована основа дії визначає логіку її практичного виконання і спрямовується на ефективне вирішення студентам педагогічних завдань. Компетентність цього рівня, як відповідне уміння, спонукається мотиваційною основою, провідним мотивом якої є прагнення до сформованості ключових компетенцій. Вагомим чинником компетентності вищого рівня є те, що він безпосередньо залежить від якості навчальних здобутків, які трансформуються у систему компетентностей майбутніх вчителів. Лише власні теоретичні надбання мають достатній потенціал для такої компетентності. Отже, тільки впровадження компетентнісного підходу може забезпечити розвиток у суб'єкта професійної компетентності вищого рівня. Доведено, що перехід до нових стандартів компетентнісно зорієнтованої освіти є актуальним і для сучасної філологічної науки, що зумовлює реалізацію інноваційних підходів до процесу формування у майбутніх учителів-словесників професійної компетентності.

Праці дослідників-лінгводидактиків (Н. Баландіна, Л. Барановська, О. Біляєв, Н. Богданець, Н. Волошина, Н. Голуб, О. Горошкіна, С. Караман, І. Кочан, Г. Лещенко, О. Любашенко, М. Львов, Л. Мацько, С. Омельчук, Н. Остапенко, Л. Паламар, В. Пасинок, М. Пентиліук, І. Плужник, М. Плющ, О. Семенов, Н. Синичкіна, Т. Симоненко, Л. Скуратівський, І. Соколова, Л. Струганець, В. Тихоша, О. Тищенко та ін.) засвідчують пошук шляхів професійної підготовки майбутніх вчителів-філологів з урахуванням нових концептуальних засад мовної освіти в Україні у напрямі визначення теоретичних засад розвитку мовної особистості студентів, поширення ідеї формування мовної особистості на різних ланках мовної освіти, розроблення загальних методик формування мовної компетенції студентів, формування мовленнєвої культури, лінгвістичної компетенції студентів, тощо. Незважаючи на чітко виражену тенденцію професіоналізації викладання дисциплін циклу професійно-орієнтованої та професійної підготовки, навчання вчителів-філологів ведеться фактично відокремлено від формування професійної компетентності майбутніх фахівців.

Основну увагу дослідники зосереджують на проблемах формування мовної і мовленнєвої компетенції філологів, хоча студенти набувають ще й інших компетенцій, зокрема: комунікативних, соціокультурних, лінгвокраїнознавчих, літературознавчих, соціальних, життєвих тощо; формування професійної компетентності вивчено аспектно; напрацьовано матеріали, які мають переважно прикладний характер, стосуються конкретно-методичних аспектів професійної компетентності фахівців.

Незважаючи на вагомі досягнення, проблему формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів досліджено недостатньо. Поверхово вивчено теоретичні засади удосконалення професійної компетентності вчителів-філологів; відсутні системні дослідження структури та складових цієї категорії, можливих рівнів розвитку й критеріїв їх визначення. Удосконалення потребують теоретичні та методичні засади формування професійної компетентності майбутніх учителів-словесників з урахуванням сучасних вимог, що засвідчує актуальність проблеми нашого дослідження.

Аналіз досліджень з проблем формування професійних компетентностей засвідчив, що у великій кількості дисертаційних робіт розглядається специфіка понять «компетенції», «ключові компетенції», «компетентність», «професійна компетентність педагогів», але проблема формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів порушується у працях небагатьох науковців (О. Біляєва, Н. Голуб, О. Горошкіної, О. Драгайцева, Л. Мацько, А. Нікітіної, Н. Остапенко, М. Пентиліук, О. Семенов, Т. Симоненко, Л. Сугейко), які досліджують складові професійної компетентності вчителів української мови і літератури. У вирішенні проблеми формування в майбутніх учителів професійної компетентності методологічні засади поєднують різні наукові підходи – системний, компетентнісний, особистісно орієнтований, культурологічний, діяльнісний, лінгвокраїнознавчий, лінгвістичний, комунікативний.

Теоретичні та методичні засади формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів визначено з урахуванням результатів аналізу психолого-педагогічної літератури, стану професійної підготовки майбутніх учителів, а також особливостей розробленої методики.

Основою для визначення загальної спрямованості дослідження є принципи: діяльності, розвивального навчання, генетичного сходження у відображенні дійсності, фундаментальності, соціокультуродоцільності, ціннісного ставлення до української мови, міжпредметної інтеграції, професійної спрямованості, практикоорієнтованості, науковості, діалогічності, лідерства, оптимізації процесу формування професійної компетентності майбутнього вчителя.

Достовірність висновків і рекомендацій дослідження забезпечується теоретичними й практичними методами наукового пошуку. Теоретичні методи охоплюють: аналіз філософської, психолого-педагогічної, лінгвістичної, дидактичної і методичної літератури з теми дослідження, аналіз нормативних документів, державних освітніх стандартів вищої професійної освіти, змісту чинних програм, підручників, методичних посібників, вітчизняних і зарубіжних навчально-методичних комплексів.

На основі освітніх традицій у ретроспективному аспекті розроблено власну періодизацію становлення професійної компетентності вчителів-філологів, яка включає 4 етапи:

– I етап – IX – XIII ст. – *період Київської Русі*: майстри грамоти навчали дітей читати, писати, рахувати. З прийняттям християнства шкільництво набуло державного значення. У монастирях та школах навчання грамоти вчителі використовували такі прийоми: читання і коментування тексту, бесіду, показ конкретних дій, коментування тощо.

– II етап – XIV – XVIII ст. – *період просвітництва*: відбувається пошук просвітницької діяльності. Створюється мережа державних загальноосвітніх шкіл та колегіумів різних типів. Важливо зазначити, що українська мова у цей період не була предметом вивчення в школі. Актуальними стають нові вимоги до особистості вчителів: доброчесність, діяльність, любов до учнів, наполегливість, прагнення збагачувати свої знання, досвід, володіння методикою викладання та ін.

– III етап – XIX–XX ст. – *період формування національної системи освіти та педагогічної науки*: значного поширення набуває ідея всебічного розвитку особистості, яку можна досягти лише за умови навчання рідною мовою. Головна роль в освітньому процесі відводиться вчителям. Серед професійних якостей, якими мають володіти педагоги, виокремлюють: правильні і достатні знання з конкретного предмета, легкість і зрозумілість способу викладу, використання ефективних і конкретних методів та засобів навчання (категоричне заперечення неусвідомленого запам'ятовування), самоосвіта, саморозвиток, педагогічний такт і таке ін.

– IV етап – XXI ст. – *період становлення професійної підготовки учителів-філологів в Україні*: на сучасному етапі розвитку освіти від особистості педагогів вимагають знань для професійної діяльності, творчого підходу до професійної діяльності, тактовності, емоційної врівноваженості, індивідуальності, самостійності. Увага вчених уперше зосереджується на специфіці компетентнісного підходу.

Ретроспективний аналіз формування освіти дозволяє повніше зрозуміти особливості вітчизняної просвітницької традиції і створити умови для розбудови сучасної школи.

У висновках до першого розділу наголошено на тому, що становлення професійної компетентності вчителів-філологів триває упродовж життя, її основа закладається у студентські роки в процесі навчання у вищому навчальному закладі, проте її подальший рівень може зростати лише у ході педагогічної діяльності із застосуванням інноваційних технологій, як того вимагають сучасні зміни в освіті, а простежити цю внутрішню динаміку й означає оцінити професійну компетентність словесників, спрогнозувати їх професійне зростання.

У **другому розділі** – «Загальна методика дослідження та компонентно-структурний аналіз професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів» – розкрито загальну методику проведення дисертаційного дослідження; висвітлено онтологію та обґрунтовано структуру професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів; здійснено аналіз стану фахової підготовки майбутніх учителів-філологів.

Відповідно до теми дослідження, його мети, об'єкта та предмета визначено етапи проведення роботи та завдання, на які спрямовано наукове дослідження. Під час виконання кожного з етапів здійснено корекцію завдань, процесу їх виконання та узагальнено напрями подальшої роботи. Дослідження проведено у три етапи.

На *першому етапі* вивчено й осмислено теоретичні проблеми формування професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів, визначено концептуальні засади дослідження. *Концептуальною основою* формування професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів є такі положення:

– формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів має здійснюватися з урахуванням змін у системі освіти на сучасному етапі інтеграції України в європейський освітній простір, що підвищує вимоги до вчителів та якості їх підготовки, орієнтуватися на компетентнісний підхід, будуватися на основі принципів фундаментальності, системності й неперервності, що потребує внесення змін у зміст теоретичної і практичної підготовки;

– на сучасному етапі дослідження проблеми актуальною є розробка та реалізація методики формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів у безперервному навчально-виховному процесі вищого навчального педагогічного закладу, що передбачає впровадження інноваційних форм та активних методів навчання;

– формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів відбувається поетапно у процесі аудиторної та позааудиторної підготовки на основі педагогічних технологій формування професійної компетентності студентів. На початковому етапі фахової підготовки у вищому навчальному закладі студенти за допомогою механізму наслідування оволодівають низкою різноманітних практичних способів дій (предметних, комунікативних, дослідницьких, мотиваційних тощо), завдяки яким формується як практична вправність реалізації цих способів у певних ситуаціях (уміння й навички), так і відповідні емпіричні знання про ці способи, тобто формуються так звані конструктивні знання, хоча у студента закономірно відсутня теоретична основа таких способів дій. Постійне вправлення у практичних способах дій сприяє формуванню досвіду студента. За такого способу набуття досвідченості доцільно говорити про низький рівень компетентності особистості. Визначальними характеристиками цього рівня компетентності є недостатня узагальненість та обмеження у перенесенні засвоєваних практичних способів дій на інші об'єкти, враховуючи специфіку нових обставин. Центральним мотивом цього рівня компетентності виступає необхідність суб'єкта підвищувати професійну компетентність відповідно до вимог. Беручи до уваги вищевикладене, компетентнісний підхід в сучасній освіті повинен забезпечити вищий рівень професійної компетентності майбутніх вчителів, який репрезентується сформованістю у студента поняття «компетентність» як єдності, де науково орієнтована основа дії визначає логіку її практичного виконання, яка спрямована на ефективне вирішення студентом педагогічних завдань. Компетентність цього рівня як відповідне уміння спонукається мотиваційною основою, провідним мотивом якої є прагнення до сформованості ключових компетенцій. Особливістю компетентності вищого рівня є те, що вона безпосередньо залежить від якості навчальних здобутків, які повинні трансформуватися у систему компетентностей майбутніх вчителів. Лише власне теоретичні надбання мають достатній потенціал для такої компетентності.

Відповідно до положень цієї концепції конкретизовано програму дослідницької роботи; розроблено методику проведення експериментального дослідження та обґрунтовано умови, засоби і прийоми, що визначають ефективні шляхи формування професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів; сформульовано загальну *гіпотезу дослідження*, яка полягає в тому, що ефективність формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів можна суттєво підвищити за умови наукового обґрунтування теоретико-методичних засад реалізації методики формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів. Загальну гіпотезу конкретизовано в таких часткових гіпотезах:

– формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів можна здійснювати лише за умови фундаментальності, неперервності й системності цього процесу;

– формування професійної компетентності майбутніх учителів буде ефективним, якщо його вибудувати з урахуванням загальних принципів організації навчально-виховного процесу у вищих педагогічних закладах на засадах системного, компетентнісного, особистісно орієнтованого, культурологічного, діяльнісного, лінгвокраїнознавчого, лінгвістичного, комунікативного підходів;

– удосконалення навчально-виховного процесу (фахові дисципліни, науково-пошукова робота, навчальна та виробнича практики) можливе за умов удосконалення змісту фахових дисциплін, використання активних методів і ефективних форм організації процесу формування професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів та впровадження інтерактивних технологій.

На цьому етапі здійснювався аналіз нормативних та науково-методичних джерел із проблем підготовки майбутніх вчителів-філологів до професійної діяльності в контексті компетентнісного підходу, які використано з метою визначення концептуальної ідеї дослідження, спрямованості та змісту професійної компетентності на формування ключових компетенцій.

На другому етапі здійснено компонентно-структурний аналіз професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів на основі розкриття онтології та структури їх професійної компетентності. Визначено стан професійної підготовки майбутніх учителів-філологів у контексті формування професійної компетентності. Розроблено й обґрунтовано педагогічні умови та модель формування професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів. Проведено діагностику сформованості професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів та опрацьовано результати констатувального експерименту. Для розв'язання завдань цього етапу дисертаційної роботи використано аналіз документів, вивчення практики формування професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів (опитування, анкетування, бесіди, тестування).

На третьому етапі розкрито методику формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів, до якої входять: вдосконалення змісту фахових дисциплін, добір ефективних форм і методів організації процесу формування професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів, впровадження інтерактивних технологій у процес формування професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів. Підготовлено й експериментально перевірено програму формувального експерименту, його організацію та методику, здійснено статистичну перевірку результатів експериментального дослідження. Для аналізу результатів педагогічного експерименту використано методи математичної статистики, що дозволило довести обґрунтованість висновків та рекомендацій з проблеми дослідження.

Підґрунтям для запровадження компетентнісного підходу у формуванні професійної компетентності майбутніх учителів-філологів є визначення структури й ієрархії компетентностей.

Установлено, що класифікація компетентностей, загальні засади щодо набуття ключових умінь і компетентностей увійшли до Білої книги, розробленої Європейською Комісією (1996), Меморандуму з освіти впродовж життя (2000), Лісабонської конвенції (2001), Плану дій Євросоюзу та Ради Європи (2002), Плану

дій з навичок і мобільності Єврокомісії (2002), Міжнародного департаменту стандартів для навчання, досягнення та освіти і прийняті більшістю країнами як стратегічна умова для впровадження освітнього процесу протягом життя.

З'ясовано, що вітчизняні (Н. Бібік, О. Овчарук, О. Пометун та ін.) та зарубіжні вчені (М. Альберт, Р. Квасніца, М. Мескон, Ф. Хедоурі та ін.) виділяють різноманітні класифікації ключових компетентностей. Персважна більшість авторів об'єднує загальні компетентності для всіх фахівців у сфері педагогіки, тобто визначає ключові компетентності, що мають такі властивості: поліфункціональність, універсальність, надпредметність, міждисциплінарність, багатокomпонентність, дієвість, соціальність, спрямування на формування критичного мислення, рефлексії, визначення власної позиції, орієнтації на різні пізнавальні процеси, потреби високого інтелектуального розвитку.

Проаналізувавши структуру професійної компетентності майбутніх учителів-філологів, запропоновану в дослідженнях О. Антонової, О. Варламової, Л. Васильченко, Т. Дольової, В. Журавльова, Я. Колкера, Т. Комарницької, К. Махмурян, Л. Мельникової, М. Новікова, Ю. Пасова, М. Пентиліук, В. Сидоренко, О. Семенов, А. Соломонової, А. Тевелевич, І. Трешини, В. Цибаньової, А. Щербакова, визначено предметно-фахову, особистісно-комунікативну, діяльно-технологічну компетентності та компетенції, на основі яких вони формуються.

Предметно-фахову компетентність характеризують такі компетенції: інформаційна, лінгвістична, лінгводидактична, мовленнєва, іншомовна, лінгвокраїнознавча, літературознавча; особистісно-комунікативну – світоглядно-ціннісна, соціальна (соціокультурна), особистісно-мотиваційна, інтелектуальна, комунікативна, життєва, спеціальна (рефлексивна); діяльнісно-технологічну – дослідницько-пошукова, методична, інтерактивна, технологічна.

На основі аналізу наукових праць (В. Беспалько, В. Болотов, В. Введенський, О. Довженко, Н. Запрудський, І. Зарубінська, Н. Кузьміна, В. Куклін, В. Наводнов, О. Овчарук, О. Околелов, Е. Павлютенков, О. Піскунов, І. Плужник, О. Пометун, А. Савельєв, Т. Симоненко, Л. Серафимов, В. Суриков, В. Шатуновський) у структурі професійної компетентності майбутніх фахівців виокремлено три компоненти: когнітивно-творчий, мотиваційно-ціннісний, діяльнісно-практичний та обігрунтовано їх критерії.

Критерієм когнітивно-творчого компонента є когнітивна компетенція: знання предмета, який викладається; необхідні знання базисного навчального плану й можливостей інтеграції змісту предмета з суміжними дисциплінами, знання про способи виконання різних видів пізнавальної діяльності, етапів управлінської діяльності (цілепокладання, планування, організація, контроль, коригування, аналіз ходу і результатів діяльності, оцінювання); способи діяльності із застосуванням наочності та навчальних посібників; способи раціональної навчальної діяльності, самоуправління; прийоми і засоби засвоєння навчального матеріалу, «відкриття» нового знання; систематизацію знань, моделювання навчальної інформації; самостійне конструювання нового досвіду; пізнавальні запитання, в яких відбивається прагнення щось уточнити, пересмислити або відобразити своє «знання про незнання»; інформаційна компетенція:

здатність використовувати засоби формування та формулювання власних думок безпосередньо через мову, а також у процесі сприйняття та передачі інформації; уміння користуватися правилами побудови змісту висловлювання, тобто знати, «що сказати» і «як сказати», здатність користуватися змістовим предметом спілкування; сформованість компетенцій аудіювання, говоріння, читання та письма; мовленнєва компетенція: знання студентами національно-культурної специфіки мовленнєвої поведінки, що сприяє формуванню умінь відбирати та використовувати елементи соціокультурного контексту для здійснення комунікативних намірів; здатність використовувати правила діалектного та розмовного мовлення в спілкуванні; засвоєння мови через соціалізацію, тобто вміння вступати в комунікативні відносини з іншими людьми; здатність орієнтуватися в соціальній ситуації та управляти нею; лінгвокраїнознавча компетенція – сукупність знань про країну мови, що вивчається, а також здатність використовувати національно-культурний потенціал мови з метою спілкування.

Критерієм мотиваційно-ціннісного є соціальна компетенція: мотивація досягнення компетентності, яка представляє тип мотивації, пов'язаний з потребою людини досягти бажаного результату; інтелектуальна компетенція – потреба майбутнього вчителя в удосконаленні знань, прагнення до самоосвіти, розуміння необхідності й важливості цих знань у житті людини, професійній діяльності вчителя, усвідомлення, аналіз власного досвіду та результатів своєї діяльності; рефлексивна компетенція – рівень професійної самосвідомості, який містить самоідентифікацію, адекватну самооцінку професійно значущих якостей особистості і стійку рефлексивну позицію майбутніх педагогів, вираження свого ставлення (радості, бажання допомогти, захопленості, готовності до самоаналізу тощо) до явищ довкілля, власного життя, навчання за допомогою різних засобів, а також у формі художніх образів та понять, усвідомлення та виявлення позитивного ставлення до самого себе, до інших людей, до праці світу взагалі, виявлення впевненості у власних силах, знання своїх індивідуальних особливостей, встановлення готовності до діалогу, критичний аналіз власних дій, думок та бажання змінювати їх; особистісна компетенція – емоційна гнучкість вчителя, пов'язана з умінням керувати власним психічним станом, сприймати та характеризувати емоційну виразність мовлення людини, художнього твору, створювати власне розуміння емоційно-естетичного смислу ставлення людей, художнього твору, будувати образи в уяві, використовуючи натуральний та абстрактний матеріал, утілюючи в них свої ідеї, переживання та, керуючись принципом краси (симетрія, пропорція, ритм, композиційна рівновага), використовувати елементи художніх форм для самовираження, ситуації спостереження, аналізу, професійна мобільність, що проявляється в умінні швидко знаходити правильне рішення у будь-якій педагогічній ситуації, адаптувати прийоми роботи на уроці до наявних умов; комунікативна компетенція – оволодіння технологією спілкування в сумісній пізнавальній діяльності, тобто системою впливу на учня з урахуванням його індивідуальних та вікових особливостей, розумінням його цінностей, що дозволяє створити атмосферу рівноправного співробітництва під час розв'язування пізнавально-освітніх завдань.

Критерієм діяльнісно-практичного компонента є компетенції діяльнісно-технологічної компетентності: дослідницько-пошукова – передбачає активність, що є концентрованим показником діяльної суті особистості педагога, який характеризується стійким інтересом до своєї роботи та активною позицією, здатність вибирати різні проекти під час виконання завдань, використовувати власний досвід, знання, навички та вміння, готовність до комунікативно-розумової діяльності; методична – фахові вміння, способи навчально-пізнавальної діяльності; професійна мобільність, оволодіння педагогічними технологіями, використання прийомів педагогічної майстерності, пошук та засвоєння нових методів професійної діяльності, інтерактивна – уміння цілепокладання, планування, аналізу, рефлексії, прийоми самоконтролю, самокорекції, перенесення відомих способів дій у нові, нетипові ситуації; уміння здійснювати всі етапи управлінської діяльності, використання прийомів педагогічної майстерності, що передбачає вміння вчителя керувати педагогічними ситуаціями, процесом соціалізації, навчально-пізнавальною діяльністю і поведінкою учнів; технологічна – володіння педагогічними технологіями, відчуття необхідності їхнього постійного застосування, використання інноваційних технологій, що розкриває розуміння суті педагогічних інновацій та вміння осмислювати їх в контексті особливостей свого предмета, співвідносити з власними інтересами та досягненнями, застосовувати у своїй професійній діяльності, вміти бачити можливі педагогічні труднощі інноваційних розробок.

Виділено три рівні сформованості професійної компетентності майбутніх словесників: низький, середній, високий.

Низький рівень характеризується загальними уявленнями студентів про педагогічну професію; низькі знання, недостатні мотиви й прояви професійно-педагогічних умінь, навичок, способів оволодіння фаховими предметами та психолого-педагогічними, методично-навчальними циклами; неповне оволодіння творчою та комунікативною діяльністю, елементарною теоретичною підготовкою та наявністю базових знань про країну, мова якої вивчається; відсутність достатньої інформації про мовлення як інструмент педагогічної дії, знання лише окремих функцій мовлення тощо.

Середній рівень окреслюється достатніми знаннями, уміннями, навичками, способами і мотивами оволодіння фаховими предметами та психолого-педагогічними і методичними навчальними циклами; здібностями до практичного використання набутих знань, достатньою потребою в навчанні та оволодінні творчою і комунікативною діяльністю; належною теоретичною підготовкою та наявністю базових знань про країну, мова якої вивчається; бажанням активно застосовувати мовленнєві вміння у практичній діяльності тощо.

Високий рівень відзначається високим розвитком здібностей, вміннями та навичками до практичного використання знань з фахових предметів та психолого-педагогічних і методичних навчальних циклів, способів і мотивів їх отримання; повним професійним оволодінням творчою та комунікативною діяльністю; високою теоретичною підготовкою та наявністю ґрунтовних знань про країну, мова якої вивчається; високим розвитком особистісних мовленнєвих умінь як компонента педагогічної майстерності тощо.

Діагностика студентів-філологів засвідчила низький рівень їхньої професійно-педагогічної мотивації та спрямованості, що в контексті формування особистісних якостей складають особистісну компетенцію майбутньої професійної діяльності. Аналіз отриманих результатів засвідчив, що у студентів помірно розвинені лінгводидактична, лінгвометодична, управлінська, рефлексивна компетенції і недостатньо сформовані комунікативна, проєктивна, технологічна та особистісна, що потребує розширення обсягу навчального матеріалу та поглиблення змісту у ході вивчення таких предметів, як культура мови, стилістика, риторика або їх елементів; а також посилення принципів інтегративності, міжпредметної взаємодії, текстоцентричного підходу, опори на історію мови тощо.

Подальшої розробки потребує визначення ефективних методів, форм і технологій формування професійно значущих якостей майбутніх вчителів-словесників під час їх навчання у вищому навчальному закладі.

У висновках до другого розділу зазначено, що обґрунтування структури й ієрархії компетентностей дало можливість визначити компоненти, їх критерії, показники та схарактеризувати рівні сформованості професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів.

У **третьому розділі** – *«Обґрунтування моделі та діагностика сформованості професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів»* – визначено педагогічні умови та розроблено модель формування професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів, обґрунтовано організацію експериментальної роботи та діагностику сформованості професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів.

Під педагогічними умовами розуміється сукупність заходів педагогічного процесу, які забезпечують досягнення студентами необхідного рівня сформованості професійної компетентності та сприяють підвищенню ефективності цього процесу. Визначено такі педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів: організація у вищих навчальних закладах компетентісно спрямованого навчання; вироблення у студентів лінгводидактичних стратегем і мовленнєво-поведінкової стратегії майбутньої професійної діяльності; створення позитивної мотивації у студентів до формування особистісних та професійних якостей.

Наголошується, що реалізація педагогічних умов передбачає: ґрунтовну методологічну підготовку, оволодіння дидактикою навчання майбутніх учителів, технологіями взаємодії, які найбільшою мірою сприяють особистісному професійному розвитку всіх учасників педагогічного процесу (чинники такої підготовки – високий освітній рівень студентів, різноманітність форм і методів навчання, пізнавальних та культурних потреб; партнерство як форма взаємодії в процесі навчання); спрямованість навчально-виховного процесу на майбутню професійну діяльність (чинниками реалізації цієї спрямованості є усвідомлення суспільно значущих завдань філолога ХХІ ст., опанування навичками та вміннями, необхідними для професійного та фахового зростання); забезпечення послідовності, цілісності і неперервності етапів розвитку професійної компетентності (чинниками забезпечення неперервності процесу формування професійної компетентності є необхідність превентивної підготовки вчителів-філологів із метою визначення рівня

їх психологічної готовності до професії та рівня відповідності вимогам, які висуває професія «вчитель-філолог»; створення системи семінарів, тренінгів, інших форм професійного розвитку, які сприяють формуванню професійного способу мислення майбутніх у вчителів-словесників); співпраця викладача і студента, що дозволяє встановити їх партнерську взаємодію та зумовлює взаємозбагачення, діалогічність, обмін думками як форми навчання, які забезпечуються готовністю до професійного діалогу, активністю у взаємодії з іншими учасниками навчального процесу, прагненням до спільної навчальної діяльності (чинниками забезпечення такої співпраці є самостійний і свідомий вибір мети, цінностей, способів навчання з урахуванням особистісних запитів та суспільних вимог до професії «вчитель-філолог»); реалізація індивідуальних можливостей кожного студента (чинниками забезпечення такої реалізації є усвідомлення диференціації навчання як множинності та варіативності індивідуальних і колективних підходів до реалізації змісту освіти й особистісно орієнтованого навчання, що допоможе майбутнім вчителям швидше адаптуватися до соціальних вимог дійсності та реалізувати свій особистісний потенціал); розвиток майбутніх вчителів-філологів як творчих, ініціативних фахівців (чинниками забезпечення цього розвитку є залучення студентів до науково-дослідної роботи, що сприяє вихованню вимогливості до себе, удосконаленню вміння аналізувати та синтезувати процеси і явища, які відбуваються у власне філологічній сфері та суспільстві в цілому, наповненню їх діяльності прагненням до визначення сутності будь-якого явища, до пошуку найкращих засобів розв'язання професійних проблем, до постійного експериментування, самоаналізу і самооцінки).

Узагальнення викладених положень і врахування зв'язків між компонентами навчально-виховного процесу відображає модель формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів, яка складається з методологічно-цільового, особистісного, організаційно-змістового, технологічно-процесуального та результативного блоків (рис. 1).

До методологічно-цільового блоку входять: мета як ідеальний прообраз результату функціонування моделі; завдання – проміжні цілі, що передбачають дії для досягнення проміжних результатів; принципи, підходи, спрямовані на педагогічну діяльність, і весь процес навчання в цілому, як спосіб досягнення педагогічних цілей з урахуванням закономірностей навчального процесу.

Особистісний блок моделі базується на вимогах до професійної компетентності вчителів у вигляді їхнього професійного профілю, який виступає основним інструментом створення навчального простору в освітній установі вищої мовної педагогічної освіти, тобто він визначає вибір змісту, технологій навчання та форм контролю, забезпечуючи цілісний підхід до розвитку особистості майбутнього вчителя рідної мови. У особистісній структурі фахівців виділяються такі елементи: професійна спрямованість, мотиви; професійні знання та здібності; професійні компетенції; професійна діяльність на всіх стадіях професіоналізації; соціальні й матеріальні умови, в рамках яких реалізується професійна активність особистості на різних стадіях професіоналізації; основні показники, що характеризують якість, надійність функціонування особистості на різних стадіях професіоналізації.

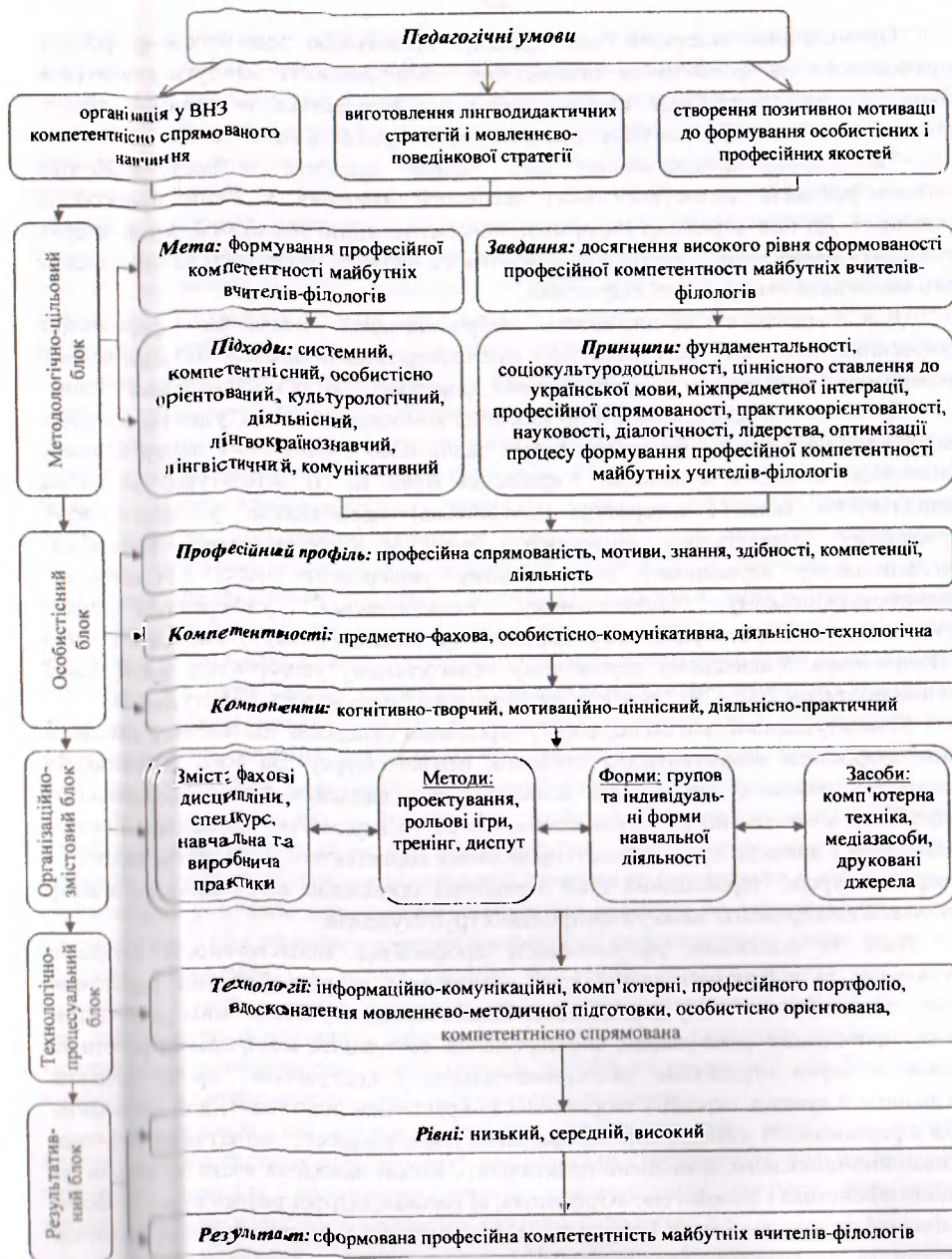

Рис. 1. Модель формування професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів

Організаційно-змістовий блок враховує організацію педагогічного процесу, спрямованого на формування професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів, який передбачає глибокі зміни, що торкаються викладання, змісту, методів, форм та засобів навчання і виховання, контролю та оцінювання.

Технологічно-процесуальний блок моделі враховує потребу майбутніх вчителів-філологів застосувати нові технології навчання у своїй професійній діяльності. До них віднесено інформаційно-комунікаційні технології, комп'ютерні, технології професійного портфоліо майбутнього вчителя, технології вдосконалення його мовленнєво-методичної підготовки.

Для вивчення ефективності запропонованої методики формування професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів проведено педагогічний експеримент, який охопив констатувальний, формувальний та порівняльний етапи.

Дослідження сформованості професійної компетентності у студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» галузі знань 0203 Гуманітарні науки напряму підготовки: 6.020303 Філологія. Українська мова та (і) література, додаткова спеціальність: мова і література (англійська) проводилося у Вінницькому державному педагогічному університеті імені М. Коцюбинського, Переяслав-Хмельницькому державному педагогічному університеті імені Г. Сковороди, Південноукраїнському національному педагогічному університеті імені К. Ушинського, Кіровоградському державному педагогічному університеті імені В. Винниченка, Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини протягом 2006–2012 років. У експерименті брало участь 570 студентів.

Констатувальний етап експерименту передбачав здійснення діагностики вихідного рівня професійної компетентності студентів першого курсу. За його результатами визначалися чинники, які можуть вплинути на підвищення рівня сформованості професійної компетентності. Формувальний етап експерименту підтвердив гіпотезу дослідження у динаміці сформованості професійної компетентності студентів першого – четвертого курсів. Порівняльний етап передбачав проведення порівняльного аналізу результатів експериментальних та контрольних груп студентів.

Рівні та показники сформованості професійної компетентності студентів контрольної та експериментальної груп визначалися за розробленими варіантами завдань після кожного етапу дослідження. Кожен варіант є узагальненим результатом аналізу проведеного анкетування, спостереження, тестування, контрольної роботи та виконання вправ студентами експериментальних і контрольних груп. Завдання об'єднано в 9 пунктів, окремо з теоретичної та практичної підготовки, для визначення рівня сформованості компонентів професійної компетентності: когнітивно-творчого, мотиваційно-ціннісного, діяльнісно-практичного. Кожне завдання містить: вправи до розділів «Фонетика і фонологія», «Орфоспія», «Графіка», «Орфографія» курсу сучасної української літературної мови і спрямоване на визначення у студентів умінь і навичок спостерігати, аналізувати і класифікувати мовні явища, працювати зі словниками; на глибоке оволодіння орфоспічними і частково правописними нормами; на набуття і вдосконалення навичок фонетично-орфографічного аналізу слів, текстів; запитання зі спецкурсу «Мовні розбори», що допомогло визначити у студентів уміння і навички

аналізувати слова за їх структурою і наявністю певних фонетичних, лексичних, граматичних ознак; характеризувати склади, наголос, голосні і приголосні фонем, звукові зміни, що відбулися у слові тощо; запитання з методики навчання української мови для визначення у студентів знань методів і прийомів успішного навчання рідної мови не тільки в школі, а й у гімназії, ліцеї, коледжі; умінь і навичок їх творчо застосувати; запитання щодо чинних програм, підручників, психологічних основ і загальнодидактичних принципів навчання мови, умінь співвідносити теоретичні знання з практичними потребами сучасної школи, втілювати нові методичні ідеї у практику, розвивати в учнів пізнавальні інтереси, прагнення вдосконалювати свою професійну підготовку, уміння працювати з навчально-методичною літературою; формувати в майбутніх учителів-словесників дослідницькі навички, розвивати уміння проводити самостійні наукові пошуки й експериментальні дослідження; контрольні роботи та тести на визначення сформованості ключових компетенцій.

Проведена діагностика засвідчила низький рівень сформованості професійної компетентності майбутніх учителів-філологів. Причинами визнано: незрозуміння основного програмового матеріалу, уривчасті знання із навчальних дисциплін та змісту практик, допущення серйозних помилок під час викладу навчального матеріалу, невміння спілкуватися, відсутність мотивації та творчого підходу до розв'язання педагогічних ситуацій, відсутність власного практичного досвіду педагогічної роботи; неузгодженість змістового наповнення дисциплін зі змістом практичної підготовки, а саме: у програмах досліджуваних дисциплін та практичної підготовки не передбачено наступності подачі викладу філологічного матеріалу, формування комунікативних умінь та ключових компетенцій, а прослідковується лише наявність окремої інформації про застосування знань на практиці, не розкривається їх роль у професійній діяльності кожного студента зокрема.

Наголошується, що у формуванні професійної компетентності майбутніх учителів-філологів є суттєві недоліки, зокрема: якість професійної підготовки студентів не завжди відповідає підвищеним вимогам до формування у них ключових компетенцій; у вищих педагогічних навчальних закладах не завжди враховується рівень досягнутої у кожному семестрі професійної компетентності самих студентів, а відтак, наступності у цьому процесі майже не спостерігається; недостатнє наповнення змісту окремих дисциплін та практичної підготовки матеріалом, який має забезпечити формування ключових компетенцій у студентів; іраціональне використання різноманітних форм, методів, засобів та технологій для формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів.

У висновках до третього розділу підкреслено, що аналіз результатів констатувального етапу експерименту дає підстави стверджувати про необхідність здійснення пошуку ефективних шляхів удосконалення процесу формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів.

У **четвертому розділі** – *«Методика формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів»* – обґрунтовано методику формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів на основі вдосконалення змісту фахових дисциплін, добору ефективних форм і методів,

упровадження комплексу оптимальних засобів та інтерактивних технологій у процес формування професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів.

Визначено основні елементи вдосконалення змісту фахових дисциплін, що передбачає формування системи знань про норми сучасної української мови, співвіднесеність їх зі стилями, типами та жанрами; уміння використовувати мовні засоби відповідно до ситуації спілкування, розпізнавати випадки порушення норм у власному мовленні та у мовленнєвій продукції інших мовців, редагувати недосконале у культуромовному аспекті мовлення; забезпечує позитивний досвід послуговуватися мовними засобами, сприймати якість мовлення інших людей критично; ствердне ставлення до вимог викладачів формувати у собі риси мовної особистості, бажання дотримуватися культури мови у власній мовленнєвій діяльності й спонукати до цього інших носіїв мови.

Процес ефективного формування професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів обґрунтовано на основі: оновлення змісту навчальних дисциплін – «Практикуму з української мови» (1 семестр), «Методики навчання української мови» (5–7 семестри), «Стилістики української мови» (7–8 семестри), «Сучасної української літературної мови» (1–8 семестри); удосконалення програм фольклорної практики (2 семестр), діалектологічної практики (3 семестр), психолого-педагогічної практики (4 семестр), педагогічної практики з фахових методик (5–6 семестри), стажерської педагогічної практики (7 семестр); упровадження спецкурсу «Мовні розбори» (3 семестр) та забезпечення неперервності процесу формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів.

Доведено, що ефективне формування професійної компетентності майбутніх учителів можливе на основі добору ефективних методів, прийомів та форм організації навчальної діяльності студентів. До ефективних методів навчання віднесено: проблемну лекцію, лекцію – прес-конференцію, евристичну бесіду, дискусію, діалог, дебати, «мікрофон», «незакінчені речення», «мозковий штурм», відкритий форум, семінар, ділову гру, аналіз ситуації, тренінг, портфоліо, педагогічне проектування, а також методи контролю та оцінки якості знань.

Ефективними формами організації процесу формування професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів є: семінарські, практичні, лабораторні та індивідуальні заняття, навчальна та виробнича практики, науково-дослідна робота, участь у науково-дослідних лабораторіях, центрах, науково-практичних конференціях, майстер-класах, які забезпечують необмежені можливості для організації пошуково-дослідницької діяльності; позанавчальна робота, яка поділяється на масові, групові (гурткові) та індивідуальні форми. До масових форм віднесено: читачькі конференції, тематичні вечори, вечори запитань та відповідей, лінгвістичні вікторини, зустрічі з видатними мовознавцями, письменниками, методистами, «круглі столи», творчі та лінгвістичні змагання, олімпіади, екскурсії тощо.

Групові форми охоплюють гуртки художньої самодіяльності, творчі лабораторії, випуск стінної газети, підготовку радіо- й телепередач, організацію походів, роботу студентських клубів, асоціацій, студій та центрів, дискусійних клубів, підготовку вистав, театралізованих вечорів, фестивалів, тематичних

лекторіїв та семінарів, проведення КВК, складання проєктів та видання журналів, проведення тренінгів спілкування, рольових та ділових ігор.

До індивідуальних форм віднесено позааудиторне читання, науково-дослідницьку роботу, колекціонування, заняття мистецтвом тощо. Індивідуальна позанавчальна робота ґрунтується на особистісних інтересах студентів та зорієнтована на розкриття їх творчого потенціалу. Позанавчальна робота має потужний потенціал для подолання недоліків репродуктивної підготовки майбутніх учителів-філологів та виховання особистості, здатної до креативного мислення.

У висновках до четвертого розділу виділено основні умови ефективного використання комплексу оптимальних засобів (інтерактивна дошка, комп'ютерні мережі, аудіовізуальні технічні, друковані мультимедійні та текстові засоби) та інтерактивних технологій (адаптивні, особистісно орієнтовані, інформаційно-комунікаційні, проєктні, компетентісно орієнтовані технології, ігротехнології професійного вдосконалення, технологія портфоліо); сприятливі умови для розвитку творчого потенціалу суб'єктів освітнього процесу під час оперативного інформаційного обміну; надшільна інформаційна й технологічна насиченість середовища і водночас пріоритет особистості викладача, а не комп'ютера в ній; модернізація не тільки освітніх стандартів, навчальних програм та планів, а й реалізація потреб вищих навчальних закладів у новому нормативному, дидактичному й методичному забезпеченні, у першу чергу, системами планування та управління якістю освіти, сучасними медіатеками необхідними предметними навчально-електронними виданнями та іншими електронними освітніми ресурсами; технологічна підготовка й формування належного рівня технологічної культури викладача вищого навчального закладу для його ефективної професійно-педагогічної діяльності.

У п'ятому розділі – *«Експериментальна перевірка ефективності методики формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів»* – реалізовано методику формування професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів, визначено організацію експериментальної методики та здійснено статистичну перевірку результатів дослідження.

Проведення формувального етапу експерименту передбачало вдосконалення теоретичної підготовки, зокрема лекційних курсів. Експериментально-дослідні заняття розроблено та реалізовано таким чином, щоб забезпечити процес мотивації навчально-пізнавальної і професійної діяльності з метою використання оптимальних методів у процесі вивчення лінгвістичних та лінгводидактичних дисциплін. Змістове наповнення лекційних курсів коригувалося з метою актуалізації професійних та особистісних якостей студентів. Дібрано теми, зміст яких пов'язаний із діяльністю відомих філологів, проблемами навчання й виховання мовної особистості, а також теми, що спонукають студентів-філологів до розв'язання морально-етичних проблем. Тексти логічно розподілено за змістовими модулями дисциплін, що дозволило органічно доповнити навчально-виховний процес.

Для проведення формувального експерименту висунуто робочу гіпотезу, яка полягає в тому, що рівні сформованості компонентів професійної компетентності залежать від безперервного впровадження у навчально-виховних процес змісту,

форм, методів, засобів та технологій, за яких отримано знання; вміння і ключові компетенції перетворюються у професійну компетентність майбутніх вчителів-філологів. Наскрізна ідея формувального експерименту полягає в тому, щоб, забезпечивши компетентісно орієнтовану організацію навчально-виховного процесу, отримати відповідні результати про її вплив на сформованість професійної компетентності майбутніх вчителів-словесників.

Методику формування професійної компетентності майбутніх учителів-словесників посилено компонентами педагогічної технології, яка охоплює ефективні методи навчання, а саме: проблемну лекцію, лекцію – прес-конференцію, евристичну бесіду «мозковий штурм», педагогічне проектування, а також методи контролю й оцінки якості знань студентів тощо. До ефективних методів навчання віднесено ділову гру, методику проведення якої під час лабораторних занять із сучасної української літературної мови (морфологія) спрямовано на формування вмінь і навичок визначати категоріальну семантику лексико-граматичних класів, характеризувати їх морфологічні категорії та синтаксичну роль, особливості творення та явища переходу з однієї частини мови в іншу, вимову та правопис.

У розділі зазначається, що реалізація методики формування професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів забезпечувалася обраними стратегіями у процесі проведення лекційних, лабораторно-практичних занять, ділових ігор, дискусій, різних видів практик, курсових та кваліфікаційних робіт та включала такі аспекти, як навчання, виховання, наукову та пошуково-дослідницьку діяльність.

Результати експериментальних даних опрацьовано за методиками С. Архангельського (визначення достатньої репрезентативної вибірки студентів), Дж. Гласса (визначення дисперсії), А. Киверялга (перевірка вірогідності отриманих результатів) А. Мармоза (визначення середньоарифметичної виваженої). Це дозволило порівняти показники сформованості професійної компетентності у майбутніх учителів-філологів до і після експерименту.

Динаміку рівнів сформованості професійної компетентності у майбутніх учителів-філологів представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Динаміка рівнів сформованості професійної компетентності у майбутніх учителів-філологів

Етапи	Констату- вальний експери- мент	Форму- вальний експери- мент	Приріст	Констату- вальний експери- мент	Форму- вальний експери- мент	Приріст
Рівні	КГ			ЕГ		
Високий	–	13,6±0,31	13,6±0,31	–	38,2±0,06	38,2±0,06
Середній	13,3±0,14	46,9±0,42	33,6±0,28	10,4±0,13	42,4±0,09	32,0±0,04
Низький	86,7±0,11	39,5±0,3	-47,2±0,19	89,6±0,11	19,4±0,1	-70,2±0,01

Для перевірки вірогідності отриманих результатів використано критерій χ^2 (хі-квадрат).

Аналіз даних таблиці 1 показав, що в результаті дослідно-експериментальної роботи у студентів експериментальної групи виявились більш високі показники рівня сформованості професійної компетентності. Якщо професійна компетентність студентів контрольної групи змінилася з незначним відхиленням, то в експериментальної групи її рівень значно випереджає.

Отже, результати проведеного експерименту засвідчили позитивну динаміку щодо формування професійної компетентності майбутніх учителів, яка забезпечувалася вдосконаленням навчально-виховного процесу університетів за рахунок оновлення змісту навчальних дисциплін («Практикум з української мови», «Методика навчання української мови», «Стилістика української мови», «Сучасна українська літературна мова»); вдосконалення програм фольклорної практики, діалектологічної, психолого-педагогічної практики, педагогічної практики з фахових методик, стажерської педагогічної практики; впровадження спецкурсу «Мовні розбори» та забезпечення неперервності процесу формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів на основі реалізації запропонованої методики.

У висновках до п'ятого розділу підкреслено, що результати, отримані в контрольних та експериментальних групах студентів у кінці педагогічного експерименту, вказують на тенденцію до покращення результатів, що проявляється через збільшення показників високого рівня сформованості професійної компетентності майбутніх учителів-філологів та зменшення показника низького рівня, що доводить ефективність розробленої та реалізованої методики формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі висвітлено теоретичне узагальнення нових підходів до вирішення актуальної проблеми в галузі професійної підготовки майбутніх учителів-філологів у вищих педагогічних навчальних закладах, що виявляється у обґрунтуванні проблеми формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів, розробці й експериментальній перевірці методики та педагогічних умов її реалізації у професійній підготовці студентів. Результати дослідження підтвердили правомірність вихідних положень, а реалізація мети і завдань дозволяє зробити такі висновки та рекомендації.

1. На основі теоретичного аналізу стану дослідження проблеми формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів у вищих педагогічних навчальних закладах з поступовою систематизацією теоретичних і експериментальних матеріалів доведено, що проблему формування професійної компетентності вивчено аспектно; репрезентовані матеріали мають переважно прикладний характер, стосуються конкретно-методичних аспектів професійної компетентності фахівців. У наукових дослідженнях, присвячених вивченню професійно-педагогічної діяльності, професійна компетентність не розглядається як головний компонент фахової підготовки. Недостатньо вивчено також теоретичні засади удосконалення професійної компетентності вчителів-філологів; відсутні

системні дослідження структури та складових цієї категорії, можливих рівнів розвитку й критеріїв їх визначення, що вказує лише на часткову дослідженість проблемних питань формування професійної компетентності майбутніх учителів-словесників. З огляду на зазначене, важливим чинником є вдосконалення теоретичних, методологічних та методичних аспектів формування професійної компетентності майбутніх педагогів з урахуванням сучасних вимог.

2. У процесі пошуково-дослідної роботи уточнено сутність ключових понять дослідження «професійна компетентність педагогів», «формування професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів», що дозволило збагатити та розширити понятійний апарат досліджуваної проблеми. Під «професійною компетентністю вчителів-філологів» розуміємо ступінь оволодіння професійною діяльністю, яка об'єднує теоретичні характеристики (знання), практичні (вміння, навички, досвід) й особистісні характеристики (якості, здібності) готовності суб'єкта до професійно-педагогічної діяльності.

Формування професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів визначається як складний процес, під час якого набуваються компетенції, що включають отримані знання, набуті вміння, навички з фундаментальних і спеціальних філологічних дисциплін, досвід, способи мислення, цінності, інтереси, прагнення, спроможність відповідати за прийняті рішення у процесі професійної діяльності, що виявляється у здатності фахівця професійно діяти згідно з визначеними державою освітніми стандартами, виявляти особистісний педагогічний імідж і демонструвати професійні характеристики.

3. Охарактеризовано структуру професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів, до якої входять предметно-фахова, особистісно-комунікативна, діяльно-технологічна компетентності, кожна з яких є сукупністю ключових компетенцій: предметно-фахова компетентність вміщує інформаційну, лінгвістичну, лінгводидактичну, мовленнєву, іншомовну, лінгвокраїнознавчу, літературознавчу компетенції; особистісно-комунікативна – світоглядно-ціннісну, соціальну (соціокультурну), особистісно-мотиваційну, інтелектуальну, комунікативну, життєву, спеціальну (рефлексивну); діяльнісно-технологічна – дослідницько-пошукову, методичну, інтерактивну, технологічну. У структурі професійної компетентності майбутніх фахівців виокремлено три компоненти: когнітивно-творчий, мотиваційно-ціннісний, діяльнісно-практичний; на основі їх критеріїв виділено три рівні сформованості професійної компетентності майбутнього словесника – низький, середній, високий.

4. Результати діагностики сформованості професійної компетентності майбутніх учителів-філологів на етапі констатувального експерименту засвідчили низький рівень їхньої професійно-педагогічної мотивації та спрямованості, що в контексті формування особистісних якостей складають особистісну компетенцію майбутньої професійної діяльності. Доведено, що у студентів помірно розвинені лінгводидактична, лінгвометодична, управлінська, рефлексивна компетенції і недостатньо сформовані комунікативна, проєктивна, технологічна та особистісна, що потребує розширення змісту навчального матеріалу за рахунок включення таких предметів, як культура мови, стилістика, риторика або їх елементів; посилення

принципів інтегративності, міжпредметної взаємодії, текстоцентричного підходу, опори на історію мови, створення необхідних умов під час вивчення фахових дисциплін, проходження педагогічної практики, індивідуального навчання та орієнтування їх на самооцінку професійно значущих якостей.

Встановлено, що причинами низького рівня сформованості професійної компетентності в майбутніх учителів-філологів вказує є нерозуміння основного програмового матеріалу, уривчасті знання з вказаних дисциплін та змісту практик, допущення серйозних помилок під час викладу навчального матеріалу, невміння спілкуватися, відсутність мотивації та творчого підходу до розв'язання педагогічних ситуацій, відсутність власного практичного досвіду педагогічної роботи, неузгодженість змістового наповнення дисциплін зі змістом практичної підготовки, а саме: у програмах досліджуваних дисциплін та практичної підготовки не передбачено наступність подачі викладу філологічного матеріалу, формування комунікативних умінь та ключових компетенцій, а прослідковується лише наявність окремої інформації про застосування знань на практиці, не розкривається їх роль у професійній діяльності кожного студента.

5. Розроблено методику формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів, до якої входять такі компоненти: вдосконалення змісту фахових дисциплін у процесі їх професійної підготовки, що включає аспекти навчання (формування інтелектуальної, інформаційної, когнітивної, лінгводидактичної, мовної, іншомовної, мовленнєвої, лінгвокраїнознавчої, літературознавчої, методичної, інтерактивної компетенцій), виховання (формування світоглядно-ціннісної, соціальної - (соціокультурної) життєвої компетенцій), пошуково-дослідницьку (формування дослідницько-пошукової, спеціальної (рефлексивної) компетенцій) та наукову діяльність (формування комунікативної, особистісно-мотиваційної, технологічної компетенцій); добір ефективних форм і методів (проблемна лекція, лекція – прес-конференція, евристична бесіда, дискусія, діалог, дебати, «мікрофон», «незакінчені речення», «мозковий штурм», відкритий форум, семінар, ділова гра, аналіз ситуації, тренінг, портфоліо, педагогічне проєктування, а також методи контролю та оцінки якості знань; семінарські, практичні, лабораторні та індивідуальні заняття, навчальна та виробнича практики, науково-дослідна робота (залучення до роботи у науково-дослідних лабораторіях, центрах, науково-практичних конференціях, майстер-класах); масові, групові (гурткові) та індивідуальні форми позанавчальної роботи); упровадження комплексу оптимальних засобів (інтерактивна дошка, комп'ютерні мережі, аудіовізуальні технічні, друковані мультимедійні та текстові засоби) та інтерактивних технологій (адаптивні, особистісно зорієнтовані, інформаційно-комунікаційні, проєктні, компетентісно орієнтовані технології, ігротехнології професійного вдосконалення, технологія портфоліо).

6. Розроблено та впроваджено в навчально-виховний процес вищих педагогічних закладів навчально-методичне забезпечення для підвищення ефективності процесу формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів (посібники для студентів та викладачів вищих педагогічних навчальних закладів, учителів та учнів загальноосвітніх шкіл: «Сучасна українська літературна

мова. Вступ. Фонетика і фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія»; «Методика навчання української мови у загальноосвітніх навчальних закладах», «Сучасна українська літературна мова. Синтаксис»; «Фонетика, фонологія, графіка, орфографія сучасної української літературної мови»; «Сучасна українська літературна мова (лексикологія, фразеологія, морфеміка, словотвір, іменник)»; «Сучасна українська літературна мова. Синтаксис: курс лекцій»; «Мовні розбори»; «Практичний курс української мови»; «Практикум з української мови»; «Педагогічна практика студентів-філологів»; «Робочий зошит з морфології сучасної української літературної мови. Частина І»; «Робочий зошит з морфології сучасної української літературної мови. Частина ІІ»; «Шкільний курс української мови»; «Лінгвістика тексту й основи лінгвоаналізу»; «Стилістика української мови. Практикум»; «Стилістика української мови»; методичні рекомендації до фольклорної, діалектологічної, етнографічної практик, педагогічної практики з фахових методик та навчальної педагогічної практики: «Методика викладання народознавства. Фольклорна практика», «Методика українознавчих досліджень: експедиційний вимір», «Діалектологічна практика», «Педагогічна практика студентів-філологів», «Наукова робота з української мови»; електронні комплекси навчально-методичного забезпечення дисциплін для студентів та викладачів вищих педагогічних навчальних закладів: «Практичний курс української мови», «Сучасна українська літературна мова», «Методика навчання української мови», «Стилістика української мови», «Українська діалектологія», «Мовні розбори», «Шкільний курс української мови», «Проблеми професійної підготовки студентів-філологів», «Історія української літератури»).

7. Експериментальною перевіркою доведено ефективність упровадження в навчально-виховний процес методики формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів. Порівняльний аналіз даних початкового й заключного діагностування показав значну перевагу учасників експериментальних груп над учасниками контрольних груп стосовно рівня сформованості професійної компетентності майбутніх учителів-філологів (низький рівень зафіксовано у 19,4% респондентів, середній – у 44,2 %, високий – у 38,2 %). Учасники контрольних груп не продемонстрували яскравої динаміки професійного розвитку (низький рівень продемонстрували 39,5 % респондентів, середній – 46,9 %, високий – 13,6 %). В експериментальних групах високий рівень сформованості професійної компетентності у студентів зріс, порівняно з констатувальним етапом, на 38,2%; середній – 32,0%; низький зменшився на 70,2% після проведення формувального експерименту. У контрольних групах високий рівень сформованості професійної компетентності у студентів зріс на 13,6%; середній – 33,6%; низький зменшився на 47,2%.

Результати дослідження засвідчують позитивну динаміку показників сформованості професійної компетентності у студентів експериментальних груп під впливом запропонованих експериментальних нововведень. Це дозволяє висловити практичні рекомендації для впровадження основних наукових результатів дисертаційного дослідження:

– Міністерству освіти і науки України розробити державно-нормативні документи, в яких науково обґрунтовано та практично апробовано інноваційні підходи

щодо формування професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів, що зумовить оновлення науково-методичного забезпечення навчально-виховного процесу, зокрема підготовку навчальних програм, підручників, посібників нового покоління;

– вищим педагогічним навчальним закладам модернізувати та уніфікувати навчальні плани підготовки бакалаврів шляхом оптимізації переліку методичних і практичних дисциплін, які забезпечать потенційні можливості формування професійної компетентності майбутніх вчителів-словесників у вищих педагогічних навчальних закладах;

– інститутам післядипломної освіти розробити програму підвищення кваліфікації науково-педагогічного складу, яка забезпечить формування професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів відповідно до теоретико-методичних положень нашого наукового дослідження;

– матеріали дослідження, монографія, методичні рекомендації можуть бути використані викладачами у професійній підготовці вчителів-словесників, а також під час викладання циклу професійно орієнтованих дисциплін у науково-дослідній роботі студентів, магістрантів, аспірантів тощо.

Проведене дослідження не претендує на всебічне розв'язання проблеми формування професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів і не вичерпує всіх аспектів окресленої теми.

Перспективу подальших наукових пошуків вбачаємо у розробці нових концептуальних аспектів розвитку прогресивних компетентісно орієнтованих концепцій мовної освіти, нових педагогічних технологій викладання, галузевих стандартів, навчальних та робочих програм, навчально-методичного забезпечення для підготовки студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Коваль В. О. Теоретичні і методичні засади формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів у вищих педагогічних навчальних закладах : монографія / Валентина Олександрівна Коваль. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2013. – 455 с.

2. Коваль В. О. Проблема формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів (методологічний аспект) / В. О. Коваль // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / гол. ред. М. Т. Мартинюк. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2013. – Ч. I. – С. 101–107.

3. Коваль В. А. Модель формирования профессиональной компетентности будущего учителя-филолога / В. А. Коваль // Коммуникативные аспекты поликультурного пространства : сб. науч. статей / отв. ред. С. П. Яковлев. – Чебоксары : Филиал СПБГЭУ в г. Чебоксары, 2013. – С. 83–91.

4. Коваль В. А. Теоретические основы формирования профессиональной компетентности будущего учителя-филолога : (терминологический аспект исследования) / В. А. Коваль // Таблицы терминологии. – 2013. – № 3. – С. 57–62.

5. Коваль В. А. Формирование социокультурной компетентности студентов в контексте подготовки учителя-филолога / В. А. Коваль // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Сер. «Педагогика, психология». – 2013. – № 2 (13). – С. 214–218.

6. Коваль В. О. Історія становлення та розвитку мовної освіти і науки / В. О. Коваль // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту ім. Павла Тичини / ред. кол. : Н. С. Побірченко (гол. ред.) [та ін.]. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2013. – Вип. 45. – С. 216–223.

7. Коваль В. О. Ключові поняття методичної системи формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів : (термінологічний аспект дослідження) / В. О. Коваль // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету. Сер. «Педагогічні науки». – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. – Вип. 121, Ч. 2. – С. 234–239.

8. Коваль В. О. Проблема становлення професійної компетентності учителя-філолога / В. О. Коваль // Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Сер. «Педагогічні науки». – 2013. – Вип. № 3 (256). – С. 43–48.

9. Коваль В. О. Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутнього вчителя-філолога / В. О. Коваль // Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Сер. «Педагогічні науки». – 2013. – Вип. 6 (259). – С. 33–37.

10. Коваль В. О. Структура професійної компетентності майбутнього вчителя-філолога / В. О. Коваль // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова : зб. наук. пр. Сер. 16 «Творча особистість учителя : проблеми теорії і практики / ред. кол. : Н. В. Гузій (гол. ред.). – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – Вип. 20 (30). – С. 103–106.

11. Коваль В. О. Умови формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів як педагогічна проблема / В. О. Коваль // Проблеми підготовки сучасного вчителя : зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту ім. Павла Тичини / ред. кол. : Побірченко Н. С. (гол. ред.) [та ін.]. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2013. – Вип. 7. – С. 168–175.

12. Коваль В. А. Формирование культуроведческой компетенции у студентов-филологов при обучении русскому языку / В. А. Коваль // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Сер. «Педагогика, психология». – 2012. – № 4 (11). – С. 134–136.

13. Дуденко О. В. Лінгвістика тексту й основи лінгвоаналізу : навч. посіб. для студ.-філол. (спец. та магістрів) вищих навч. закл. : реком. МОНмолодьспорту України / О. В. Дуденко, В. О. Коваль, І. І. Коломієць ; МОНмолодьспорту України, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2012. – 326 с.

14. Коваль В. О. Комунікативна компетенція як одне з ключових понять лінгводидактики / В. О. Коваль // Проблеми підготовки сучасного вчителя : зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту ім. Павла Тичини / ред. кол. : Побірченко Н. С. (гол. ред.) [та ін.]. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2012. – Вип. 5, Ч. 2. – С. 168–173.

15. Коваль В. О. Методика навчання української мови у загальноосвітніх навчальних закладах : навч.-метод. посіб. для студ. філол. ф-тів : реком. МОНмолодьспорту України / Валентина Олександрівна Коваль ; МОНмолодьспорту України, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2012. – 271 с.

16. Коваль В. О. Лінгводидактичне бачення як важлива педагогічна умова формування лінгводидактичної компетентності майбутніх учителів-філологів / В. О. Коваль // Літературознавство. Фольклористика. Культурологія : зб. наук. пр. – Вип. 11/12. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю., 2012. – С. 223–231.

17. Коваль В. О. Педагогічна практика студентів-філологів : навч.-метод. посіб. : реком. МОНмолодьспорту України / В. О. Коваль, Л. В. Новаківська, Л. П. Пархета ; МОНмолодьспорту України, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2012. – 133 с.

18. Коваль В. О. Психолого-педагогічне підґрунтя професійного становлення майбутніх учителів-філологів / В. О. Коваль // Проблеми підготовки сучасного вчителя : зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту ім. Павла Тичини / ред. кол. : Побірченко Н. С. (гол. ред.) [та ін.]. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2012. – Вип. 6, Ч. 1. – С. 198–206.

19. Коваль В. О. Проблеми дослідження формування професійної компетентності в психолого-педагогічній літературі / В. О. Коваль // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / гол. ред. М. Т. Мартинюк. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2011. – Ч. 3. – С. 91–100.

20. Коваль В. О. Ретроспективний аналіз становлення професійної компетентності вчителя-філолога / В. О. Коваль // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / гол. ред. Мартинюк М. Т. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2010. – Ч. 3. – С. 82–89.

21. Коваль В. О. Лінгвометодичні засади навчання фразеології в основній школі / В. О. Коваль, В. В. Розгон // Проблеми підготовки сучасного вчителя : зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту ім. Павла Тичини / ред. кол. : Побірченко Н. С. (гол. ред.) [та ін.]. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2010. – Вип. 2. – С. 13–17.

22. Коваль В. О. Фонетика, фонологія, графіка, орфографія сучасної української літературної мови : посіб. для студ. : реком. МОН України / В. О. Коваль, В. В. Розгон ; МОН України, Уманський ДПУ імені Павла Тичини. – Умань : ПП Жовтий, 2010. – 124 с.

23. Коваль В. О. Компонентно-структурний аналіз професійної компетентності майбутнього вчителя-філолога / В. О. Коваль // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / гол. ред. Мартинюк М. Т. – Умань : РВЦ «Софія», 2009. – Ч. 1. – С. 107–112.

24. Коваль В. О. Професійна індивідуальність майбутнього вчителя української мови / В. О. Коваль // Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Сер. «Педагогічні науки». – 2009. – Вип. 157. – С. 86–90.

25. Коваль В. О. Лінгводидактичні основи навчання діалогічного мовлення школярів / В. О. Коваль // Збірник наукових праць Уманського державного

педагогічного університету імені Павла Тичини / гол. ред. Мартинюк М. Т. – К. : Міленіум, 2006. – Ч. 2. – С. 111–116.

26. Коваль В. О. Методичні аспекти підготовки студентів-філологів до роботи над діловим мовленням учнів основної школи / В. О. Коваль // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту ім. Павла Тичини / ред. кол. : Н. С. Побірченко (гол. ред.) [та ін.]. – К. : Міленіум, 2005. – Вип. 11. – С. 19–25.

27. Коваль В. О. Лінгводидактичні основи професійної підготовки майбутнього вчителя-словесника / В. О. Коваль // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту ім. Павла Тичини / ред. кол. : Н. С. Побірченко (гол. ред.) [та ін.]. – К. : Міленіум, 2005. – Вип. 14. – С. 6–11.

28. Коваль В. О. Методика формування фонетико-орфоепічної компетенції студентів-словесників ВНЗ / В. О. Коваль // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту ім. Павла Тичини / ред. кол. : Н. С. Побірченко (гол. ред.) [та ін.]. – К. : Науковий світ, 2004. – Вип. 9. – С. 37–43.

29. Коваль В. О. Теорія і практика формування національно-мовної особистості в загальноосвітній школі (проблема національно-мовної особистості в наукових джерелах) / В. О. Коваль // Збірник наукових праць / В. Г. Кузь (гол. ред.) [та ін.]. – К. : Науковий світ, 2002. – С. 116–122.

30. Коваль В. О. Лінгвістична та лінгводидактична проблематика у працях Івана Огієнка / В. О. Коваль // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту ім. Павла Тичини / ред. кол. : Н. С. Побірченко (гол. ред.) [та ін.]. – К. : Науковий світ, 2002. – Вип. 3. – С. 206–211.

31. Коваль В. О. Науково-методичні основи патріотичного виховання учнів засобами художнього слова / В. О. Коваль // Збірник наукових праць / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини ; гол. ред. В. Г. Кузь. – К. : Науковий світ, 2000. – С. 102–110.

Опубліковані праці апробаційного характеру

✓ (32) Коваль В. О. Історія становлення та розвитку мовної освіти і науки / В. О. Коваль // Дидактика Яна Амоса Коменського: від минулого до сьогодення : матеріали Першої Міжнар. Інтернет-конф., 22 лют. 2013 р. / гол. ред. Побірченко Н. С. ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2013. – С. 47–50.

33. Коваль В. О. Проблема формування професійної компетентності майбутнього вчителя-філолога у науковій літературі / В. О. Коваль // Формування компетентного фахівця в умовах освітнього середовища вищого навчального закладу : матеріали Всеукр. наук.-метод. семінару, (Умань, 12 квіт. 2013 р.) / ред. кол. : Ярошинська О. О. [та ін.]. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2013. – С. 59–63.

34. Коваль В. О. Компетентнісний підхід при навчанні фонетики української мови у педагогічному ВНЗ / В. О. Коваль // Слов'янські мови: історія та сучасність : тези доповідей та повідомлень, виголошених на Міжнар. наук. конф. «Динамічні процеси в лексиці та граматиці слов'янських мов», (Умань, 18–19 жовт. 2012 р.). – Умань : ВПЦ «Візаві», 2012. – С. 53–56.

35. Коваль В. О. Теоретичні аспекти формування лінгвістичного мислення майбутнього вчителя-словесника / В. О. Коваль // Філологічний вісник Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини : зб. наук. пр. / гол. ред. Л. М. Полюга. – Умань : ВПЦ «Візаві», 2012. – Вип. 2. – С. 231–236.

36. Коваль В. О. Компетентнісний підхід до засвоєння студентами граматичної системи української мови / В. О. Коваль // Філологічний вісник Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини : зб. наук. пр. / відп. ред. Г. І. Мартинова. – Умань : ВПЦ «Візаві», 2012. – Вип. 3. – С. 203–209.

37. Коваль В. О. Удосконалення комунікативних умінь і навичок у процесі вивчення фразеології / В. О. Коваль, В. В. Розгон // Ономазіологія, мотивологія : сучасні парадигми дослідження : матеріали Всеукр. наук.-метод. Інтернет-семінару, 24–25 берез. 2011 р. – Умань, 2011. – С. 42–47.

38. Коваль В. О. Формування лінгводидактичної компетентності майбутніх учителів-філологів у вищих педагогічних навчальних закладах / В. О. Коваль // Філологічний вісник Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини : зб. наук. пр. / гол. ред. Л. М. Полюга. – Умань : ВПЦ «Візаві», 2011. – Вип. 1. – С. 410–415.

39. Коваль В. О. Модульно-рейтингові технології навчання у підготовці майбутніх вчителів-словесників / В. О. Коваль // Професійна підготовка вчителя-словесника в умовах кредитно-модульної системи навчання : зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 6 лист. 2008 р. – Умань : РВЦ «Софія», 2008. – С. 56–58.

40. Коваль В. О. Формування культури мовлення у студентів філологічних факультетів / В. О. Коваль // Підготовка педагогічних кадрів у вищих навчальних закладах у контексті процесів глобалізації : матеріали Всеукр. наук.-метод. конф., (Умань, 17–18 лист. 2005 р.) / ред. кол. : Н. С. Побірченко (гол. ред.) [та ін.]. – К. : Міленіум, 2005. – С. 98–100.

41. Коваль В. О. Організація пізнавальної діяльності учнів на уроках української мови в 5–6 класах у процесі вивчення лексики і фразеології / В. О. Коваль // Вісник Уманського педуніверситету. Філологія (мовознавство) : зб. наук. пр. / ред. кол. : В. Г. Кузь (гол. ред.) [та ін.]. – К. : Знання України, 2004. – С. 108–115.

42. Коваль В. О. Методика формування фонетико-орфоспічної компетенції студентів-словесників ВНЗ / В. О. Коваль // Підготовка вчителя до впровадження нових технологій навчання у малокомплектній школі : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., (Умань, 15–16 жовт. 2004 р.) / ред. кол. : Н. С. Побірченко (гол. ред.) [та ін.]. – К. : Науковий світ, 2004. – С. 44.

43. Коваль В. О. Поняття синонімів і синонімічних форм у лінгвістичній науці / В. О. Коваль // Мова у слов'янському культурному просторі : тези доп. і повід. міжн. наук. конф., (Умань, 23–25 трав. 2002 р.). – Умань : Графіка, 2002. – С. 15–16.

44. Коваль В. О. Збагачення мовлення учнів діловою лексикою / В. О. Коваль // Методика вивчення ділового мовлення в середній та вищій школі : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., (Умань, 24–25 трав. 2001 р.) / ред. кол. : Кузь В. Г. [та ін.]. – К. : Знання України, 2001. – С. 49–51.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати:

45. Коваль В. О. Робочий зошит з морфології сучасної української літературної мови / В. О. Коваль, В. В. Розгон. – Ч. 2. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2013. – 210 с.
46. Коваль В. О. Шкільний курс української мови : навч.-метод. посіб. для студ. філол. ф-тів вищих пед. навч. закл. / Валентина Олександрівна Коваль. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2013. – 89 с.
47. Березовська Г. Г. Діалектологічна практика : метод. рек. / Г. Г. Березовська, В. О. Коваль. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2013. – 42 с.
48. Григоренко Т. В. Практикум з української мови : навч.-метод. посіб. для студ. філол. ф-тів / Т. В. Григоренко, В. О. Коваль. – Умань : РВЦ «Софія», 2012. – 80 с.
49. Коваль В. О. Мовні розбори : навч.-метод. посіб. / В. О. Коваль, В. В. Розгон. – Умань, 2012. – 139 с.
50. Коваль В. О. Робочий зошит з морфології сучасної української літературної мови / В. О. Коваль, І. Л. Шевчук. – Ч. 1. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2012. – 208 с.
51. Денисюк В. В. Наукова робота з української мови та методики її навчання : метод. рекомендації / В. В. Денисюк, В. О. Коваль. – Умань, 2011. – 53 с.
52. Дуденко О. В. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис : навч.-метод. посіб. для студ.-філол. (за вимогами кредитно-модульної системи) / О. В. Дуденко, В. О. Коваль – Умань : Візаві, 2011. – 97 с.
53. Коваль В. О. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика і фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія : зб. вправ і завдань : навч. посіб. / В. О. Коваль, З. І. Комарова. – 2-ге вид. – Умань : РВЦ «Софія», 2011. – 115 с.
54. Григоренко Т. В. Практичний курс української мови : навч.-метод. посіб. / Т. В. Григоренко, В. О. Коваль. – Умань : РВЦ «Софія», 2011. – 147 с.
55. Коваль В. О. Стилїстика української мови : навч.-метод. посіб. для студ.-філол. вищих навч. закл. / В. О. Коваль, І. І. Коломієць. – Умань : ПП Жовтий, 2011. – 149 с.
56. Коваль В. О. Сучасна українська літературна мова (лексикологія, фразеологія, морфеміка, словотвір, іменник) : навч.-метод. посіб. для студ. ф-ту укр. філол. / В. О. Коваль, О. А. Молодичук. – Умань : ПП Жовтий, 2011. – 116 с.
57. Діц В. О. Стилїстика української мови : практикум : навч. посіб. / В. О. Діц, В. О. Коваль. – Умань, 2010. – 169 с.
58. Дуденко О. В. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис : курс лекцій / О. В. Дуденко, В. О. Коваль. – Умань : Візаві, 2009. – 127 с.

АНОТАЦІЇ

Коваль В. О. Теоретичні і методичні засади формування професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів у вищих педагогічних навчальних закладах. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Інститут вищої освіти Національної академії педагогічних наук України, Київ, 2013.

У дисертаційному дослідженні обґрунтовано структуру професійної компетентності майбутніх учителів-філологів, яку складають компетентності, що поєднують ключові компетенції: предметно-фахову компетентність (інформаційна, лінгводидактична, мовленнєва, лінгвокраїнознавча, літературознавча компетенції); особистісно-комунікативну (світоглядно-ціннісна, соціальна (соціокультурна), особистісна, інтелектуальна, комунікативна, життєва, спеціальна (рефлексивна) компетенції); діяльнісно-технологічну (проектувальна, дослідницько-пошукова, методична, інтерактивна, технологічна компетенції).

У структурі професійної компетентності майбутніх фахівців виокремлено три компоненти (когнітивно-творчий, мотиваційно-ціннісний, діяльнісно-практичний) та обґрунтовано їх критерії, що дозволило встановити три рівні сформованості професійної компетентності майбутніх словесників – низький, середній, високий.

Розроблено методику формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів, яка охоплює: професійну підготовку майбутніх учителів, що вміщує такі складові, як: навчання, виховання, пошуково-дослідницьку та наукову діяльність; активні методи навчання; ефективні форми організації процесу формування професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів; комплекс оптимальних засобів й інтерактивних технологій.

Розроблено та впроваджено в навчально-виховний процес вищих педагогічних закладів навчально-методичне забезпечення для підвищення ефективності процесу формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів.

Ключові слова: компетентнісний підхід, компетенції, ключові компетенції, компетентності, професійна компетентність, формування професійної компетентності, методика формування професійної компетентності, майбутні вчителі-філологи, інтерактивні технології.

Коваль В. А. Теоретические и методические основы формирования профессиональной компетентности будущих учителей-филологов в высших педагогических учебных заведениях. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.04 – теория и методика профессионального образования. – Институт высшего образования национальной академии педагогических наук Украины, Киев, 2013.

Диссертация посвящена актуальной проблеме формирования профессиональной компетентности будущих учителей-филологов в высших педагогических учебных заведениях.

В диссертации исследовано состояние проблемы формирования профессиональной компетентности будущих учителей-филологов, которая позволяет утверждать, что основное внимание исследователей сосредоточено на проблемах формирования языковой и речевой компетенции филологов, хотя студенты приобретают еще и другие компетенции, в частности коммуникативные, социокультурные, деятельностные и т.д.

Анализ научных достижений доказывает, что проблема формирования профессиональной компетентности изучена аспектно; наработанные материалы имеют преимущественно прикладной характер, касаются конкретно-методических аспектов профессиональной компетентности специалиста.

Необходимо совершенствовать теоретико-методологические, организационные и методические аспекты формирования профессиональной компетентности будущих педагогов с учетом современных требований, удостоверяющий актуальность проблемы нашего исследования.

Определена сущность ключевого понятия исследования «формирование профессиональной компетентности будущих учителей-филологов», которую трактуем как сложный процесс, во время которого приобретаются компетенции, включающие полученные знания, приобретенные умения, навыки фундаментальных и специальных филологических дисциплин, опыт, способы мышления, ценности, интересы, стремления, способность отвечать за принятые во время профессиональной деятельности решения, проявляется в способности специалиста профессионально действовать согласно определенным государством образовательными стандартами, проявлять личностный педагогический имидж и демонстрировать профессиональные характеристики.

Обоснована структура профессиональной компетентности будущих учителей-филологов, в которую входят предметно-профессиональная, личностно-коммуникативная, деятельно-технологическая компетентности, каждая из которых представляет собой совокупность ключевых компетенций.

В структуре профессиональной компетентности будущих специалистов выделены три компонента: когнитивно-творческий, мотивационно-ценностный, деятельностно-практический и обосновано их критерии, на основе чего выделено три уровня сформированности профессиональной компетентности будущих словесников – низкий, средний, высокий.

Диагностика сформированности профессиональной компетентности будущих учителей-филологов на этапе констатирующего эксперимента свидетельствует о низком уровне их профессионально-педагогической мотивации и направленности, в контексте формирования личностных качеств составляют личностную компетенцию будущей профессиональной деятельности. Установлены причины низкого уровня сформированности профессиональной компетентности у будущих учителей-филологов.

Разработана методика формирования профессиональной компетентности будущих учителей-филологов, которая включает: профессиональную подготовку будущих учителей, вмещающий аспекты: обучение, воспитание, поисково-исследовательскую и научную деятельность; активные методы обучения; эффективные формы организации процесса формирования профессиональной компетентности будущих учителей-филологов, комплекс оптимальных средств и интерактивных технологий.

Разработаны и внедрены в учебно-воспитательный процесс высших педагогических заведений учебно-методическое обеспечение для повышения

эффективности процесса формирования профессиональной компетентности будущих учителей-филологов (пособия для студентов и преподавателей высших педагогических учебных заведений, учителей и учащихся общеобразовательных школ: «Современный украинский литературный язык. Введение. Фонетика и фонология. Орфоэпия. Графика. Орфография», «Методика обучения украинского языка в общеобразовательных учебных заведениях», «Современный украинский литературный язык. Синтаксис», «Фонетика, фонология, графика, орфография современного украинского литературного языка», «Современный украинский литературный язык (лексикология, фразеология, морфемика, словообразование, существительное)», «Современный украинский литературный язык. Синтаксис: курс лекций», «Языковые разборы», «Практический курс украинского языка», «Практикум по украинскому языку», «Педагогическая практика студентов-филологов», «Рабочая тетрадь по морфологии современного украинского литературного языка. Часть I», «Рабочая тетрадь по морфологии современного украинского литературного языка. ЧАСТЬ II», «Школьный курс украинского языка», «Лингвистика текста и основы лингвоанализа», «Стилистика украинского языка. Практикум», «Стилистика украинского языка», методические рекомендации к фольклорной, диалектологической, этнографической практик, педагогической практики с профессиональных методик и учебной педагогической практики: «Методика преподавания народоведения. Фольклорная практика», «Методика украиноведческих исследований: экспедиционный измерение», «Диалектологическая практика», «Педагогическая практика студентов-филологов», «Научная работа по украинскому языку»; электронные комплексы учебно-методического обеспечения дисциплин для студентов и преподавателей высших педагогических учебных заведений: «Практический курс украинского языка», «Современный украинский литературный язык», «Методика обучения украинского языка», «Стилистика украинского языка», «Украинская диалектология», «Языковые разборы», «Школьный курс украинского языка», «Проблемы профессиональной подготовки студентов-филологов», «История украинской литературы»).

Экспериментально проверена эффективность внедрения в учебно-воспитательный процесс методики формирования профессиональной компетентности будущих учителей-филологов, которая проявляется в том, что по результатам формирующего эксперимента студенты экспериментальной группы обнаружили более высокие показатели уровня сформированности профессиональной компетентности, чем студенты контрольной группы.

Результаты исследования свидетельствуют о положительной динамике показателей сформированности профессиональной компетентности, которые произошли у студентов экспериментальных групп под влиянием предложенных экспериментальных нововведений.

Ключевые слова: компетентностный подход, компетенции, ключевые компетенции, компетентности, профессиональная компетентность, формирование профессиональной компетентности, методика формирования профессиональной компетентности, будущие учителя-филологи, интерактивные технологии.

Koval V. O. Theoretical and methodological principles of formation of professional competence of teachers-philologists in higher educational institutions. – Manuscript.

Dissertation for the degree of doctor of pedagogical sciences, specialty 13.00.04 – the theory and methodology of professional education. – Higher Education Institute of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, 2013.

The essence of the concept of keyword research «the formation of professional competence of future teacher-scholar», which is interpreted as a complex process during which acquire competencies that include knowledge, acquired skills, skills in basic and specialized philological disciplines, experience, ways of thinking, values, interests, aspirations, ability to be responsible for the use of decision-making in the profession, which is manifested in the ability of expert professional to comply with state educational standards, identify pedagogical personal image and demonstrate professional characteristics.

The structure of the professional competence of future teachers of philology, which consists of competencies that combine core competencies: domain-specialized expertise (information, language, speech, *linhvokrayinoznachcha*, literary competence), personal-communication (outlook, values, social (socio-cultural), personal, intellectual, communicative, life, special (reflective) competencies); action-technological (projecting, research and retrieval, methodical, interactive, technological competence).

Within the professional competence of future specialists determined three components: cognitive, creative, motivational and value-based, action-practical and grounded their criteria, allowing three levels *cf*ormovanosti professional competence of future philologist – low, medium and high.

The methodic of formation of professional competence of future teachers, linguists, including: training future teachers that accommodates aspects: training, education, search and research and scientific activities, active learning, effective forms of organization of the formation of professional competence of future teachers, philologist, a set of optimal tools and interactive technologies.

Developed and implemented in the educational process in higher educational institutions training and methodological support to improve the formation of professional competence of future teachers of philology.

Keywords: competence approach, competencies, core competencies, expertise, professional competence, formation of professional competence, methods of professional competence, the future teacher-scholar.

Підписано до друку 05.09.2013 р. Формат 60х90/16.
Ум. друку. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 1,9.
Тираж 100 зам. 47.

«Видавництво "Науковий світ"»
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2010 р.
м. Київ вул. Боженка, 23 оф. 414,
200-87-13, 200-87-15, 050-525-88-77
E-mail: nsvit@nsvit.com.ua